

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Чеченской Республики

МУ «Отдел образования Ножай-Юртовского муниципального района»

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

МБОУ «ООШ с Гуржи-Мохк»

ПРИНЯТО

на заседании педагогического совета
протокол №1 от 30.08.2023г.

СОГЛАСОВАНО

Зам. директора по УВР
_____ Р.Г. Акбаева
приказ №___ от 30.08.2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Чеченская литература»

для обучающихся 1-4 классов

с.Гуржи-Мохк, 2023 г.

УДК 372.882: 821.351.42
ББК 81.2Чеч
Н 85

Н 85 Нохчийн литература. Ненан (нохчийн) матахь литературин йешаран белхан программа. 1–4 классаш / ХIоттийнарш: Довлеткиреева Л.М., Бадаева И.С., Алиева З.Л.-А., Халикова А.Х. – Соьлжа-ГIала: АЙ «Арахецаран-полиграфин комплекс «Грозненский рабочий», 2023. – 96 а.

Ненан (нохчийн) матахь литературин йешаран белхан программа Бадаева Гайшатан, Алиева Заринин, Халикова Асетан йуьхьанцарчу классашна леринчу «Нохчийн литература» Iаматийн косплектана хIоттийна йу. Иза Федеральни пачхьалкхан йукъарчу дешаран стандарташкахь йолу Йукъарчу дешаран чулацаман лардана тIетевжина а, Йукъарчу йуьхьанцарчу дешаран жамIийн лехамашца йогIуш а йу.

Белхан программа йуьхьанцарчу классийн хьехархошна лерина йу.

УДК 372.882: 821.351.42
ББК 81.2Чеч

ISBN

© НР дешаран а. Илманан а министерство, 2023
© АЙ «АПК «Грозненский рабочий», 2023
© Нохчийн меттан институт, 2023
© Довлеткиреева Л.М., Бадаева И.С.,
Алиева З.Л.-А., Халикова А.Х., 2023
Йоллу бакъонаш ларийна йу

КХЕТОРАН КЕХАТ

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхьаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу. Цу гIул-лакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Iалашбан а, кхио а. 1–4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан тобанна йуккъехь хьобхуш йу «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет. Цуо аьтто бо дешархойн кхетам, хIума довзаран, йукъаметтигаш лелоран, исбаьхьаллин-эстетикин говзалла совйаккха, гIиллакх-оьздангаллин хьежамаш кхолла, нохчийн къоман култураина тIеозо.

Йуьхьанцарчу классашна лерина «Ненан (нохчийн) маттахь йешар» предметан белхан программа (кхидIа – Программа) лахахь билгалдаьхначу низаман-бакъонийн кехатийн буха тIехь кечийна йу:

- Россин Федерацин Конституци (26-гIа статья);
- «Россин Федерацин дешаран хьокъехь» 2012 шеран гIуран беттан 29 дийнан №273–ФЗ йолу федеральни закон (хийцамашца, тIедузаршца);
- 1991 шеран эсаран беттан 25-чу дийнан № 1807–1 йолу «Россин Федерацин къаьмнийн меттанехь» Федеральни Закон (хийцамашца, тIедузаршца);
- 2021 шеран хIутосург беттан 31-чу дийнан № 286 йолу Россин Федерацин Серлонан министерствон Приказца тIечIагIийна йолу Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт;
- Кхетош-кхиоран гергтарчу хьесапехь программа (йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца тIечIагIийна йу (2022 шеран асаран беттан 23-чу дийнан №3/22 йолу протокол);
- Россин Федерацин къаьмнийн меттанаш хьехаран концепци (2019 шеран эсаран беттан 1-чу дийнахь Россин Федерацин Серлонан Министертсвон коллегехь тIечIагIийна йу);
- Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран гергтарчу хьесапехь коьрта программа (йукъарчу дешаран федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца тIечIагIийна йу, 2022 ше-

ран бекарг беттан 18-чу дийнан №1/22 йолу протокол);

– Нохчийн Республикин Конституци (хийцамашца, тедузаршца);

– «Нохчийн Республикин меттанех» долу Нохчийн Республикин 2007 шеран оханан беттан 25-чу дийнан №16-РЗ йолу закон (хийцамашца, тедузаршца);

– «Нохчийн Республикехь дешарх» долу Нохчийн Республикин 2014 шеран эсаран беттан 30-чу дийнан №37-РЗ йолу закон;

– 2020 шеран хьабттан беттан 17-чу дийнахь теляцна болу «Нохчийн Республикин дешар кхиор» пачхьалкхан программийукъехь хийцамаш баран хьокъехь» №180 йолу сацам, 2022 шеран бекарг беттан 17-чу дийнахь биначу хийцамашца;

– Нохчийн Республикин текхуу чкъоргиллакх-обздангаллица кхетош-кхиоран йукъара концепци (2013 шеран чиллин беттан 14-чу дийнахь Нохчийн Республикин Мехк-Дас теглагийина йу);

– Нохчийн Республикехь нохчийн мотт а, литература а хьехаран концепци (2022 шеран хIутосург беттан 12-чу дийнахь Илманан Кхеташонан №3 йолчу цхьанакхетарехь теглагийина йу).

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» – гуманитарин дешаран предметашна йукъехь коьртачарах цхьаьйу. Цунах доьзна ду дешархочун кхетам а, эстетикин-обздангаллин тегла а кхиар. Литература йешаро гIо до литературин мехалла а, шен кхиарехь йешаро дIалоцу меттиг а хууш волу, шена хетарг йозанан а, барта а кьамелехь билгалдаккха а, бух бало а говзалла йолу йешархо кхио. Цул сов, цо йешар марзадо, цунах ша а, дуьне а довзаран, адамашца йолу йукьаметтигийн нийса маххадоран а гIирс бо. Программо йукьалоцу кхеторан кехат, предмет дIалацаран хила лерина жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа Iамо лерина сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, классал арахьарчу гуллакхийн план а. ХIара программа йуьхьанцарчу классийн хьехархошна лерина йу. Хьехархойн шайн белхан хьелашка хьаьжжана хийцамаш бан йиш йу, шайн белхан программаш хIиттош.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА БАШХАЛЛАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан белхан программа кечийна йу йуьхьанцару йукъарчу дешаран программа кхочушйечу ишколашна. Программа тIехьажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гIо дарна, цо таро лур йу:

1) «ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процесехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамIаш кхузаманан лехамашца догIуш кхочушдан;

2) «ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Iаморан хила лерина жамIаш а, чулацам а ИЙД ФПДС-ца, йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программца (йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № 1/15 протоколаца йинчу редакцехь) а, кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (магийна йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран асаран беттан 2-чу дийнан № 2/20 йолчу протоколаца бинчу сацамца) а догIуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хIотто а;

3) билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Iамо лерина дешаран хан а нисйеш, ткьа иштта дешаран материалан дакъош/теманахь дIалацарна тIехьажийна долу дешаран гуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хIотто.

Программин чулацам лерина бу ИЙД ФПДС-ийн «Ненан мотт а, ненан маттахь йешар а» предметашца боьзна болу лехамаш ларбеш, йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Iалашонашка кхачарна.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» – гуманитарин дешаран предметашна йукъехь коьртачарах цхьаьйу. Цунах доьзна ду дешархочун кхетам а, эстетикин-обз-

дангаллин тегла а кхиар. Литература йешаро гло до литературин мехалла а, шен кхиарехь йешаро длаоцу меттиг а хууш волу, шена хетарг йозанан а, барта а къамелехь билгалдаккха а, бух бало а говзалла йолу йешархо кхио. Цул сов, цо йешар марзадо, цунах ша а, дуьне а довзаран, адамашца йолу йукъаметтигийн нийса маххадоран а глирс бо. ЙИД ФПДС-ша йукъара дешаран программин декъехь «Ненан маттахь литературин йешар» предмет ламорехь хьалха хиточу декхаршка хьаьжжана, карарчу курсан коьрта лалашонаш бигалйаха йиш йу: нохчийн литературо Россин Федерацин культурахь длаоцучу меттигах, цуьнан мехаллах кхета ламо; цхьана чкъуро кхечуьнга обздангаллин, эстетикин, историн, культурин мехаллаш длакховдорехь цо длоцу меттиг гайта; шен къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературо а ша вехачу субъектан культура, гиллакх-обздангалла, эстетикин кхетам кхолларехь длаоцу меттиг бовзийта; шен къоман литературахалкъан коьрта культурин, обздангаллин мехаллах цхьаь йуй хаййтар, иза дахар довзаран цхьа некъ санна, къоман а, пачхьалкхан а культурин дакъа санна, синъобздангаллин мехаллаш, ламасташ лардаран, даржоран глирс санна, дуьненах, къоман историх, культурахь хежам кхуллу искусство санна йовзийтар.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург къоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн къоман культурин ламасташ лалашдаран глирс хилла ца лаш, нохчийн литература зле йу къоман дладаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

Дешаран предметан чулацам классал араьхарчу гуллакхашкахь а бовза йиш йу (Йуххедиллар 1). «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметаца довзна классал араьхара гуллакхаш дешархойн башхаллашка, лехамашка хьаьжжана кечдан а, дладахь а деза. Иштта программы йукъахь йу классал араьха йеша леринчу говзарийн а, дагахь ламо леринчу говзарийн а цераш (Йуххедиллар 2). Амма хьехархочо шен лаамехь билгалйаха йиш йу и говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ЛАМОРАН ЛАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет ламоран лалашонаш йу:

– Нохчийн литературе а, нохчийн матте а къоман культурин мехалчу декъе санна ойла кхолла;

– Дешархой шайн къоман культурин-меттан экъанна йукъабалор а, уьш къоман ламасташна а, культурин тлаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукъаозор;

– Чкъурашна йукъарчу зленах кхетар, нохчийн культура лалашйарна шаьш жобпалле хиларх ойла кхиор;

– Йешаран говзалла кхиор.

Цу лалашонашка кхачаро хлара **декхарш** цхьалхадоху:

– Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймакках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаа-лехь мехкан исторех а дозалла дан ламор, шаьш муьлхачу коьмах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;

– Нохчийн къоман историко-культури зеделлачун тлаам бан ламор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культури, обздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;

– Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гиллакз-обздагналлийн мехаллах хежам кхоллар;

– Нохчийн литературин говзарш ламоран буха тлехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;

– Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;

– Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;

– Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан программехь белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахаман а культурица а йолу зле а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогӀучу фольклоран а, нохчийн классикийн а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахь нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьакховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агӀонаш, жигарайоху даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, кӀинхетам, эхь-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и.кх.дӀ.).

Кху программехь «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан башхалла кхочушйина кху бахъанашца:

а) нохчийн къоман амал, Ӏадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхь-бехка гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтучу говзарш тӀе тидам бахийтарна: доьзалехь бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрга а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тӀелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» Ӏаморо Ӏодийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тӀехь программин проблемно-тематически блокаш хӀитточу дидактически материалана культурно-исторически тӀедалорах а пайда-оьцу. ХӀор проблемно-тематически блока йукъайогӀу нохчийн

къоман синбахаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехь йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархоюн лехамашна гонаха хӀоттийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахь гуш а бу.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дӀалацаран жамӀийн предметни лехамийн буха тӀехь хӀоттийна а, 270 сахътан (66 сахът 1-чу классехь а, 68 сахъташ 2–4-чу классашкахь) бараман дешаран йукъарчу тӀедилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Ӏаморна луш дешаран 233 сахът ду. 37 дешаран сахътах лаьтташ йолу дешаран тӀаьхьалонан хан программин вариативни декъана дӀало, цо йукъалоцу авторийн Ӏаматийн линейкина оьшу белхан программа хӀоттийнчу авторша къастийна говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

1. Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла – кхузамане кхаччалц – культурехь коьрта меттиг дӀалоцу хӀуманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.дӀ.) Цу коьртачу кхетамашца болх дӀахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша дӀалоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушйинчу говзарш тӀехь. И говзарш йовзаро Ӏо до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культури

ламастех а, нохчийн культурах а кхета.

2 Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне довзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оздангаллин кбилбанаш кхолладар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун бIаьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхидIа хьо нохчийн литературин кьоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергарайу.

3 Кьоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу гIирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурахь искусствийн диалог гайта.

Цхьадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизм, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цхьаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йогIуш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, кьаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрахь уггаре а хьалхарчу роIехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цхьаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалиитаран Iалашонца); ткъа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сикха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (хIунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукъам кхиоран Iалашонца. Дешаран хIор шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна тIелаца

ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билггал йолчу оздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийтаран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал араьхарчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикин а, XX-чу бIешеран чаккхенан – XXI-чу бIешеран йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукъахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гIуллакх кхиоран процессан чоьхарчу логикица доьзна, «Литературин йешар» курс шинатIегIанехь хIоттийна йу.

Хьалхарчу тIегIанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгIачу тIегIанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. 1-2-чу классашкахь йеша Iамадо; кхетар тIехь, нийса йешарна, сикха а, кьаьсташ а йешарна тIехь болх; йешначун кхоллараллин маьIна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукъ-йукъара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь дIаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тIехь болх.

«Литературин йешар» предмет Iаморан шолгIа тIегIа 3-4-классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазаккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хIотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукъарчу йукъардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературехула герггарчу белхан программин» зIейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тIегIанца догIуш харжа, ткъа иштта курсан чулаца ман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и

кечйаро могуйтү тематика а, проблематика а герга йолчу говзаршкахъ къоман башхаллаш а, йукъара дерг а къасторан лалашонца Россин халкъийн литературе кховдар. Ткъа иштта программо таро ло ламатийн авторшна йа дешаран цхьаьнакхетараллашна вариативни декъехъ ламон говзаршхаржа.

1

класс

«Нохчийн литература. 1 класс» дешаран пособи 20 сохътана лерина йу. Цу йукъайогӀу берийн гонахъарчу дуьненах долу хаарш совдаха, нийса йешаран говзалла лакхахйаккха, къамел кхио, талламан интерес совйаккха, доьзалан мехаллах, Даймаках доттагӀаллах, лаламах болу кхетам кхолла, шорбан лерина халкъан а, исбаьхьаллин а говзарш. Дешаран пособин программел хьалха «Абатан» программа кхочушийна хила йеза: элпаш ламор, дакъошца йешар ламор, «Пачхьалкхан а, къоман а символика», «Даймохк», «доттагӀалла», «вайн турпалхо» кхиболу буххера кхетамаш бовзуйту тексташца болх бар.

Нохчийн халкъан барта кхолларалла

Дагардарш, чехкааларш.

Аганан эшарш.

ХӀетал-металш.

Нохчийн халкъан туйранаш:

Туйра «Цхьогаллий, пхьагаллий».

Туйра «Цхьа буйртиг».

Туйра «Тамашийна йол».

Йешаран бакъонаш. Туйра.

ХӀара доккха дуьне

Мамакаев А. Байт «Блаьсте, блаьсте».

Кибиев М. Байт «Орга».

Ахмадов М. Байт «Писулиг».

Абубакарова П. Туйра «Дей, буйсий».

Гацаев С. Байт «Борз».

Яшуркаев С. Байт «Ларло!».

Махмаев Ж. Дийцар «Цахъ йац, алахъа».

Вагапов А. Байт «Терахъаш».

Махмаев Ж. Байт «Сан пелгаш».

Мамакаев Э. Байт «ХӀорд дуьрий бен хуьлуш бац».

Эдильсултанов А. Байт «Маьлхан зӀаьнар».

Юсупов А. Байт «Муха кхиьна туйранаш».

Хатуев А.-Х. Байт «Этмаьлиг».

Ахмадов М. Байт «Самукъане абат».

Демеев И. Байт «ХӀун де ас?»

Хатуев А.-Х. Байт «ла дӀадели».

Макалов Ш. Байт «Йола блаьсте».

Йешаран бакъонаш. Дифтонгаш.

Кхечу къаьмнийн литература

Сладков Н. Туйра «Наб муха йо?» Гочдинарг – Джанаралиев И.

Сутеев В.Г. Туйра «Кхо цигиг-кӀорни» Гочдинарг – Петирова П.

Осеева В.А. Дийцар «Цхьаьна» Гочдинарг – Петирова П.

2 класс

Долоран дарс. Демеев А. Байт «Нохчийчов».

«Уггар дика доттагӀ – жайна»

Ахмадов М. Байт «Жайна».

«Нохчийн халкъан барта кхолларалла»

Дагардарш.

Чехкааларш.

ХӀетал-металш.

Кицанаш.

Нохчийн халкъан туйранаш

«Бабин Чирдиг».

«Зуьно дина хӀилла».

«Газа-гуьзалгаш».

Самукъане агӀонаш

Дов дӀадоккхуш олу дешнаш.

Бер хьостуш олу дешнаш.

«Сан Даймехкан коьрта гӀала»

Макалов Ш. Байт «Соьлжа-ГӀала».

Хасаров Ш. Байт «СтиглагIала».
 Яшуркаев С. Байт «Светофор».
«Дашо гуьйре»
 Макалов Ш. Байт «Гуьйре».
 Сейлмуханов М. Байт «Деса Iалам».
 Тапалаева А. Туьйра «Малонча».
 Батаева Х. Байт «Гуьйре».
 «Рифма».
 Абубакарова П. Байт «Дешнех ловзар».
«Деша журнал «СтелаIад»!
 Макалов Ш. Байт «СтелаIад».
 Толстой Л. Текст-ойла «ХIорда чуьра хи стенга доьду?»
 Гочдинарг – Бадаева I.
 Юсупов I. Байт «Дита хьоза».
 Бераша олу...
 «СтелаIодан» дошам.
«Сан доьзалан йовхо»
 Сулейманов А. Байт «Нана».
 Гайсултанов I. Дийцар «БIоба эккхор».
 Демеев I. Байт «Дадин зезаг».
 Шамилов С. Туьйра «Жима цIа».
 Махмаев Ж. Дийцар «Деза денош».
Самукъане агIонаш
 Гацаев С. Байт «Жимачу кIентан ойланаш».
 «Нийса а, тIееьна а маьIна».
«Марша да хьо, керла ло!»
 Кагерманов Д. Байт «ГIура-Дада».
 Тапалаева А. Туьйра «Керла Шо кхана хир ду».
 Хатуев I.-Хь. Байт «Керла ло».
 Гадаев М.-С. Байт «Жимачу кIентан илли».
 Сейлмуханов М. Байт «Хьоза».
 Яралиев Ю. Дийцар «КIайн Iахар».
Самукъане агIонаш
 Мамакаев Э. Байт «Гуди».
«Ваха Iама»
 Аболханов Хь. Байт «Ваха Iама».

Махмаев Ж. Дийцар «Дика лар».
 Хатуев I.-Хь. Байт «Теша».
 Ахмадов М. Дийцар «Дада волчохь, йуьртахь».
 Яралиев Ю. Байт «Марха кьобалдойла».
«Вайн кегий доттагIий»
 Демеев I. Байт «ГIаз».
 Хасаров Ш. Байт «Жима кхор».
 Хасаев Хь. Дийцар «Лийчар».
Самукъане агIонаш
 Сакаева М. Байт «Кертахь лелаш нIаьна йу».
БIаьсте йогIу, бIаьсте йогIу! Сатуев
 Хь. Байт «БIаьсте йогIу». Демеев I.
 Байт «Сан совIат».
 Цугаев С. Байт «Со мамел хьалха хьалагIоттур йу...».
 Макалов Ш. Байт «Сийна бIаьсте».
 Бексултанов М. Дийцар «БIаьстенан дийнахь».
 Сейлмуханов М. Байт «Кхечи бIаьсте».
Самукъане агIонаш
 Талхадов Хь. Байт «БIаьсте».
 Арсанукаев Ш. ХIетал-металш.
«Даймохк»
 Ахмадов М. Байт «Даймохк».
 Бексултанов М. Дийцар «Даймохк бохург хIун ду?».
 Абубакарова П. Байт «Соьлжа-ГIала».
 Окуев Ш. Байт «Даймохк».
 Батаева Х. Байт «КIиран ворхI де».
 Анзорова Б. Байт «Турпала Ханпаша».
«Аьхке»
 Макалов Ш. Байт «Аьхке».
 Магомаева М. . Дийцар «БаI».
 Макалов Ш. Байт «Кьоршкьари».
«Кхечу кьаьмнийн литература»
 Толстой Л. Туьйра «Воккха стаггий, хинаний». Гочдинарг –
 Бисултанов А.
 Вежарий ГриммIар. Туьйра «Хударан кхаба». Гочдинарг
 – Муртазов I.

3 класс

Долоран дарс.

Макалов Ш. Байт «Ларделаш латта».

«Кхетаман орам»

Демеев I. Байт «Кхетаман орам».

Жайнех а, йешарх а лабцна хьекъале аларш.

Нохчийчоьнан коьрта библиотекаш.

«Гуьйре»

Гацаев С. Байт «ДогIа догIуш ду».

Сакаева М. Байт «Йац хьо, гуьйре, дагна чевне».

Хасаев Хь. Дийцар «Шийла Iуьйре».

Сулейманова З. Байт «ПарIулеш».

«Берийн йаздархой»

Гайсултанов I. Дийцар «Iалам хаздан деза».

Саракаев Хь. Байт «Дика кIант Муса».

Кагерманов Д. Байт «Маьлхан хIуш».

Махмаев Ж. Туьйра «ГIуоралгаш».

«Йаздархойн туьйранаш»

Гелагаев С.-М. Байт «Туьйранан новкъадалар».

Дикаев Б. Туьйра «КIайн полларчий стенга даха-те?».

Сулейманова З. Туьйра «Догмайра Шахьсан».

Тапалаева А. Туьйра «Массарна дерг – ловзар».

«Хиндолу хьоза бенахь дека»

Магомадов М. Дийцар «Дуьххьарлера толам».

Дакаев С. Байт «Дош».

Гайсултанов I. Дийцар «ЯрагIи».

«Жима, доккха дуьне»

Батаева Х. Байт «Хьуьно патар хецна...».

Мамакаев Э. Байт «Iелий, киттий, аьпашший».

Пашаев Н. Байт «Барзо диьна моз».

«Iалам» – 4 ч.

Гацаев С. Байт «Хьуьнхахь».

Ахмадов М. Туьйра «ГIундалгIеш, цIазамаш, муьргаш, юмарш».

Гелагаев С. Байт «Олхазарийн къамел».

Мамакаев М. Байт «Хьуьнан илли».

«Iа»

Ахмадов М. Байт «Керла Шо».

Дикаев М. Байт «Iаьнан бIаьргаш».

Умхаев Х. Байт «Шийла Iа».

Алиев М. Дийцар «Пхьар».

«Метафора».

ДоттагIалла

Макалов Ш. Туьйра «Кхо полла».

Бексултанов М. Дийцар «ДоттагIа».

Демеев I. Байт «ДоттагIчуьнга кехат».

«Кхечу къаьмнийн фольклор»

Оьрсийн халкъан туьйра «Тамашийна тамаша, Iаламате Iа-ламат».

Гуьржийн халкъан туьйра «Уггар нуьцкъалниг».

Iарбийн халкъан туьйра «Синдбад-ХIордахо».

Эстонхойн халкъан туьйра «ХIунда ду пхьагалан балда даьт-тIа?».

«ГIиллакхан гIала»

Расумов В. Дийцар «ГIиллакхан гIала». Закриев

И. Дийцар «Пеша уллехь къамелаш». Ахмадов

М. Байт «Марха досту де».

«БIаьсте»

Бексултанов М. Рассказ «БIаьсте».

Сейлмуханов М. Байт «Зезагаш».

Хасаев Хь. Дийцар «Баркалла».

Ахмадов М. Байт «БIаьстенан ловзар».

Гайсултанов I. Дийцар «ЧIегIардиган бен».

«Нохчийн махкахь»

Бухадиев М. Байт «Нохчийн махкахь».

Пашаев Н. Байт «Даймахке марзо».

Хамидов А.-Х. Байт «Зезаг ду бацалахь лепаш...».

Абдулаев Л. Байт «ХIораннан а шен мотт бу».

Батаева Х. Байт «Йовза кIорнийн цIераш».

Бексултанов М. Дийцар «Турпалхо мила ву?».

Ахмадов М. Дийцар «ТIергIан пазаташ».

Анзорова Б. Байт «Ма гойла».

«Нохчийн фольклор»

Туьйра «Маьлхан а, бухІанан а кьовсам»

Туьйра «КхорбІелиг».

Кица «Ден весет».

Туьйра «Къинхетаме кІант».

Туьйра «Таллархо».

«Аьхке»

Хатуев А.-Х. Байт «Аьхке».

4

класс

«Сан хьоме дай баьхна латта»

Мамакаев М., Гадаев М.-С., Сулейманов А.

Дакаев С. Байт «Нохчийчоь».

Мусаев С. Дийцар «Орамаш».

Шайхиев І. Байт «БІаьвнаш».

Ахмадов М. Байт «Нохчийн шира кхерчаш».

«Вай дуьнен чохь деха...»

Яралиев Ю. Кица «ВорхІ лам». Макалов

Ш. Туьйра «Маьлхан хьехам».

Бексултанов М. Дийцар «Баьпканцуьргаш».

Цуруев Ш. Байт «ДоттагІий-БІаьвнаш».

«Исбаьхьа Іалам нохчийн поэзехь»

Мамакаев М. Байт «Гуьйре».

Арсанукаев Ш. Байт «Гуьйренан тІуьначу бешахь ду тий-на...».

Гацаев С. Байт «Суна хьуьнхахь деши гира...».

Айдамиров А. Байт «Аьхкено кхелина дитташ...».

Кибиев М. Байт «Ломахь Іа».

Жумалаева Л. Байт «Буйсанан илли».

Мамакаев І. Байт «БІаьстенан йуьхь».

Саидов Б. Байт «БІаьсте».

Окуев Ш. Байт «Тхи».

«Бераллин туьйра» .

Пашаев Н. Байт «Бералла».

Дикаев М. Байт «Нохчийн хІусам».

Курумова С. повесть йуккьера кийсакаш «Ца йиначу ненан хІусамехь».

Гадаев М.-С. Дийцар «ДоттагІ».

Эдилов Х.-М. Байт «Ло ду догІуш».

Эльдерханова З. Дийцар «Дашо хьаьжкІаш».

Ошаев Х. Пьеса «Полла».

«БІе эзар дика гІуллакх»

Ахмадов М. Туьйра «БІе эзар дика гІуллакх».

Тагаев С.-Х. Дийцар «Хьаьрса доттагІ».

Рашидов Ш. Байт «ГІаргІанаш».

Берсанов Х.-А. Дийцар «Кхерам».

«Бовза, беа вайн Даймохк»

Легенда «Кьобзан-Іам».

Легенда «Муха хІоьттина ГаланчІожара Іам».

Легенда «Муха кхолладелла Терк».

Ахмадов М. Байт «Нохчийн хиш».

«Исбаьхьчу Іаламан кьайленаш» Махмаев

Ж. Байт «Іаламан тидамаш». Яшуркаев С.

Байт «Полларчийн вай даьлла».

Яралиев Ю. Дийцар «Хьаьмпан маса лаг хуьлу?».

Дикаев М. Байт «Лай кІелахь кхиьна буц».

Чантиев І. Туьйра «Искогберггий, чІарий». Хасаев

Хь. Дийцар «Аьхке».

Бексултанов М. Дийцар «Гуьйре».

«Даймехкан декхаро гІаттийна вогІу со»

Сулейманов А. Поэми йуккьера кийсакаш «Дахаран генаш»

Шейх-Мансурах текст.

Умхаев Хь. Байт «Мансур-Шайх».

Илли – нохчийн фольклоран жанр.

Халкьан предани «Адин Сурхо».

Мусаев С. Дийцар «Дахар маьрша хилийта...».

Шерипов Асламбеках текст.

Ахмадов М. Дийцар «Даймехкан мукъам».

Сулейманова З. Байт «Эсамбаев Махьмудна».

Айдамирова М. Дийцар «Жима верас».

«Ненан мотт»

Ахмадов М. Дийцар «Кхаа дашах дийцар».
Абдулаев Л. Байт «Ненан мотт».
Гелагаев С.-М. Байт «Шовдано боху соь...».

«Суна сирла дахар деза»

Рашидов Ш. Байт «Суна сирла дахар деза».
Батаева Х. Байт «Жимачу йоьІан гІан».
Абдулаев Л. Дийцар «Нана, бІаьсте...».

«Фольклор»

Предани «Беттаса».
Туьйра «Майра кІанта».
Предани «Берзан дуй».

«Кхечу къаьмнийн литература»

Боллигер М. Дийцар «ТІай». Гочдинарг – Хаджиева З.
Леонардо да Винчи. Кица «Мотт а, цергаш а». Гочдинарг –
Гайтукаев А.

Дерзоран дарс

Кусаев А. Байт «Сан доттагІий».

Классашка бекъначу Іаморан чулацамна улле тоьхна Іамо-
ран процессан гІуллакхаллин лахахь далийна тІедузарш ду.

ЛадогІар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехал-
лаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схъалацар а,
царах кхетар а; лерсино схъалаьцначу текстах лаьцна деллачу
хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схъалаьцначу текстан
чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тІера жим-жимма
довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тІедов-
лар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца
догІуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически
барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхъатера йоьцучу текстийн
маьІнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схъагайттар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тІелаца аттачу говзарийн

маьІнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу
кепийн башхаллех кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фоль-
клоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бІен-
наш шерашкахь схъайеана йолу къоман синкхетамна ладаме
йолу гІиллакх-оьздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймах-
ке безам, тешам, нийсо, сий, къинхетам, догдикалла, догцІенал-
ла, къинхегамна тІера хилар, бакъо, майралла, и. кх.дІ. Нохчийн
къоман ламасташ: цхъаалла, вовшийн гІо дар, хъаша-да тІела-
цар, и. кх.дІ. Доьзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана»,
«да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн мехалла,
вовшийн ларар, безам, вовших кхетар, терго, собар, да-нана ла-
рар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Іадаташ а гай-
тар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, бакк-
хийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша
нохчийн Іадаташ дІакхоьхьург а, орамашца зІе а хиларх кхетар.
Турпалхойн леларийн синхаамийн-оьздангалин мах хадор.

Нохчин литератури баишхаллех кхетар: турпалхочун чохъба-
ра дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; оьздангаллин пробле-
машка кховдар. Іаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэти-
чески хъежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийна-
тийн дуьнене, и.кх.дІ.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу
дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин
комментарий, Іамочу говзарийн авторийн биографех къаьстина
хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллекти-
вехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тІе а тийжаш, шен
хъежам тІечІагІбар; нохчийн исбаьхьаллин литературин спе-
цифика гойтуш долу аларш. Дешнийн тІаьхьало йузар (дешнаш
хаар тІедузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна
а, текстана йолчу иллюстрацишна а тІе а тийжаш, схъайийца
(текст ма-йарра, йоьцца, харжамца схъайийцар).

Дешаран хъелашкахъ къоман къамелан культурин бухехъ йолу гӀиллакхан кепаш а, чӀагӀйелла формулаш а, хъасене хьа-ран принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахъ йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Іамочу говзаршкахъ хӀиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикица йогӀу киншкаш харжар, цу йукъайогӀу Іаматехъ йалийна йолу шаьш йеша билгалйина говзарш. Нохчийн культурех хаамаш болу дешархойн хенаца йогӀучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахъ Іамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Іамочу говзарийн жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехъ церан маьІна.

Дешархойн кхоллараллин гӀуллакх (Іамийнчу литературин говзарийн буха тӀехъ)

Дешархойн кхоллараллин гӀуллакхехъ литературин говзаран маьІна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хъасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тӀехъ шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникин суьртийн репродукцишна тӀе а тийжаш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЪ ЛИТЕРАТУРИН ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ПРОГРАММА КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахъ литературин йешар а» предметан декъехъ Іаморан жамІаш цхьаьнадогӀуш ду йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехъ билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамІийн лехамашца.

Личностни жамІаш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предмет Іаморан жамІаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гӀуллакхан кху дакъошкахъ хила дезачу хӀокух жамІашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехъ:

– Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогӀу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаьхьаллин говзаршкахула кхоллар;

– Шен этнокультурин а, Россин гражданааллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

– Шен мехкан а, Даймехкан а дӀадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогӀу исбаьхьаллин говзаршца болх бечу хенахъ и хъелаш дийцаре дар;

– Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогӀу и ларам исбаьхьаллин говзарийн а, фольлоран а масалш тӀехъ кхоллар;

– адамах йукъараллин цхьана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жоьпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гӀиллакх-оздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуьхьанцара хьежам, цуьнца цхьаьна иза фольклоран а, исбаьхьаллин а говзаршкахъ гайтар а;

ийманехъ кхетош-кхиоран:

– хӀор стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зедел-

лачунна тIе а тийжаш, тIелацар;

– кьинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхьаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гIирсех пайдаэцар; кхечу адамийн синхаамашна сема хилар, царах кхетар, церан гIо лаца кийча хилар;

– кхечу адамашна дегIана а, сина а зен дан тIехьажийна долу цхьа а хIума тIецацадар (цу йукъахь ду маттаца деш долу зен а);

– нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Iоттабаккхаме меттиг нисейлча, и листа хаар а, цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а;

эстетикин кхетош-кхиорехь:

– исбаьхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен кьоман а, кхечу кьаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тIелацар а, цаьрга ларам хилар а;

– исбаьхьаллин гIуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта лаар, цу йукъахь йу дешан говзалла а;

физически кхетош-кхиорехь, могашаллин а, синкхетаман а культура кхолларехь а:

– тIетоьхна хаамаш лохучу хенахь могаш а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакьонаш (цу йукъайогIу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

– кьамел дечу хенахь дегIан а, синкхетаман а могашалли-ца кхоаме хилар, кьамелан культура а, тIекаренан бакьонаш а ларйар;

кьинхьегаман кхетош-кхиор:

– стеган а, йукъараллин а дахарехь кьинхьегам мехала хилар кхетар (цу йукъахь ду исбаьхьаллин говзарех масал эцар а), кьинхьегаман стоьмийн тIалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацар, исбаьхьаллин говзаршкара масалш дий-царе дечу хенахь тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

экологин декъехь кхетош-кхиор:

– тексташца болх бечу хенахь кхоллалуш долу Iаламаца кхоаме

хилар;

– цунна зен деш долу хIума тIецацадалар;

Iилманан хаарийн мехалла:

– дуьненах болу Iилманан хьежам кхоллабалар (сурт хIоттар), цуьнан цхьа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Iаморан процессехь а;

– хIума довза лаар, жигаралла, хIума дагадар, хааршна суга-ра хилар, хIума довза лаарехь шен ойла хилар, цу йукъахь ду исбаьхаьллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохь жигара хилар а, ша и харжар а.

Метапредметни жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет Iа-моран жамIаца дешархойн кхоллалур ду дешаран **довзаран** хIа-ра хаарш:

Кьорта маьIнийн дараи:

– тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дахкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан;

– билгалчу цхьана башхаллашца тексташ цхьаьнатоха;

– кичанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархьама кхачаме хир йолу билгало билгалйан;

– хьехархочо шайна хьехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахь цхьаьнадар а, цхьанацадар (бIостаналла) а карон; текстан анализ йарехь кхочушдарийн алгортиман анализ йан, текстан анализ йарехь шаьш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;

– хьехначу алгоритман буха тIехь декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тIетоьхна хаамаш ла-хар билгалдан;

– текстан анализ йечу хенахь бахьанийн-тIаьхьалонан зIе-наш билгалйан, жамIаш дан.

Кьорта талламан дараи:

– педогогикин белхахочун гIоьнца Iалашо билгалйан, кьа-

мелан хьоле хьаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хIоттон;

– тIедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогIуш йерг (схьайеллачу критерийн буха тIехь) харжа;

– схьайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дIабахьа, схьайеллачу планаца проектан тIедиллар кхочушдан;

– жамIаш дан а, текстан маьIнийн анализ йаран буха тIехь долчу тоьшаллашца уьш тIечIагIдан а;

– схьайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процес-сехь хьехархочун гIоьнца хаттарш хIиттон;

– цхьатерачу йа цхьатера догIучу хьелашкахь процесс дIа-харан а, хиламийн а, церан тIаьхьалонан а хила тарлуш долчун сурт хIоттон.

Хаамашца болх:

– Хаамаш схьаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхьама оьшу куьйгалла, тIечIагIдархьама;

– Схьайеллачу алгоритмаца догIуш, даррехь схьабелла ха-амаш билгалдинчу хьостанехь карон: дошамашкахь, куьйгал-лашкахь;

– Хаамаш бакь йа харц хилар шайна гучудала йа хьехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахь, куьйгаллашкахь, Iаматехь) тIехь карон;

– Баккхийчийн (педагогикин белхахойн, дай-нанойн, бакьо йолчу векалийн) гIоьнца Интернетехь хаамаш лахаран кхерам-заллин бакьонаш ларйан;

– Дешаран декхаршца догIуш, текстан, графикин, видео, озан хаамаш кечбан;

– Таблицийн а, схемийн а кепехь балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамIаш гайтархьама шаьш таблицаш а, схемаш а хIиттон.

Йуьхьанцарчу школахь дешар чекхдолучу хенахь дешархо-чун кхоллало **коммуникативни** дешаран дараш:

ТIекаре:

– Бевзачарна йукьахь тIекаре хиларан Iалошонашца а, бил-ламашца а догIуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тIелаца а, и

цхьана кепе дерзон а;

– Шеца кьамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дIадахьаран бакьонаш ларйан;

– Тайп-тайпана хьежамаш хила йиш йолуш хилар тIелаца;

– Шена хетарг нийса а, бух балош а довзийта;

– ХIоттийнчу Iалашонца догIуш шен кьамел дIахIоттор;

– Кьамелан хьолаца догIуш барта а, йозанан а тексташ кхол-ла (довзийтар, ойлайар, дийцар);

– Шимма цхьаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхо-чушбинчу жимчу талламан а, проектан тIедилларан а жамIех лаьцна доцца кьамел кечдан;

– вистхиларан (кьамелан) текстана гайтаман материал (дех-кина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (кьасто).

Цхьаьна кхочушден гIуллакхаш:

– йоцпачу а, йехачу а ханна лерина Iалашонаш (цхьаьна кхо-чушдаран декхаршкахь дакьалацар тидаме оьцуш индивидуале) хьехархочо йалийнчу план хIотторан кепан буха тIехь стандар-тан хьолехь, йукьара гIулчаш а, хенаш а дIасайекьар;

– цхьаьна болх баран Iалашо тIелаца, и кхочушйарехь дан дезарг цхьаьна вовшахтоха: ролаш дIасайекьа, цхьаьна беш болчу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан;

– куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, ладогIа, хIоьтина хьал ша листа кийча хилар;

– шен белхан дакьа жобпалле кхочушдан;

– йукьарчу жамIе ша диллинчу декьан мах хадон;

– схьаделлачу масалшна тIе а тийжаш, цхьаьна вовшахтоьх-на проектийн тIедахкарш кхочушдан.

Йуьхьанцарчу школахь дешар чекхдолучу хенахь дешархо-чун кхоллало **регулятивни** дешаран дараш.

Шен низам хилар:

– жамI хилийтархьама дешаран декхарш кхочушдарехь шен гIуллакхийн план хIоттон;

– ша билгалдинчу кхочушдарийн рогаIалла хIоттон.

Шаталлар:

- дешарант Гуллакхан кхиаман/эшаман бахъанаш билгалдан;
- къамелан галаташ а, текстан анализ йарца доьзна галаташ а дадахархъама шен дешаран кхочушдарш нисдан;
- текстийн анализ йарехъ хIоттинйчу декхарца жамI дуста;
- тексташца болх бечу хенахъ далийтина галат карон;
- шен а, шеца цхъаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамIаш дуста, схъайеллачу критеришца церан богIу мах хадон.

Предметан жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» дешаран предмет деа шарахъ Iаморо кхочушдан дан деза:

Iамочу маттахъ йолчу литературин Россин Федерацин цхъаь-йолчу культурин шораллехъ а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукъахъ а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин ме-халлаш Iалашйарехъ а, цхъана тIаьхъенера вукху тIаьхъене йа-ларехъ а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

- Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхъа башха дакъа санна, тIелаца;

- Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдакхар, кино) цхъаьнайуста;

- Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхъаь-на болх барх а, вовшашна тIелаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин а, эстетикин а йуьхъ кхолларехъ къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литерату-ро а лоцучу декъах йуьхъанцара хьежам (хаарш) хила;

- Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахъ йукъара дерг а, башха дерг а карон;

1) МаьIна даран йешар карадерзор а, литературин тео-рин коьртачу элементийн маьIнех а, ойланех акхетар:

- МаьIна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хъан-сан хиларан хьогамах садузoran а Iалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тIехъа-жорийн текстийн маьIнех кхета а, тIелаца а, маьIна дан а тp

луш долу нийса шера йешар, йешар ладогIархоша кхеташ тIе-лацар);

- МаьIна даран дагахъ йешаран техника карайерзор (йешна-чун маьIнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьIна нийсад даран а, и тIелацаран а кхачама хиларна тIехъ тергам латтор);

- Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшых къастон (фольклоран кегий жанраш, туьйранаш, легендаш, мифаш);

- Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьIнех а, тIехъажорах а кхета (хазахетар дан, Iамон, ловзарехъ пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туьйранийн, хIетал-металийн, кицанийн, аганан иллийн масалш далон;

- Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

- Говзаран цIе цуьнан темица (Iаламах, историх, берех, дика-нах, волах) цхъаьнайалон (йуста);

- Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаь-хьаллин йоца жанраш вовшых къастон – байт, дийцар, басня;

- йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Iа-лашо, хиламийн рогаIалла, исбаьхьаллин вастийн гIирсаш бил-галбан;

- текстан чулацамехула хаттаршна жоьпаш дала;

- текстехъ ненан меттан суртхIотторна а, вастийн а гIирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);

2) тестехъ беллачу хаамах кхетарна а, тIелацарна а Iа-мор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:

- тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Iилманан, куьйгаллин) тек-сташ йешаран Iалашо билгалйан;

- йешаран хъагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаа-рийн гуо шорбан;

- Iаморан а, практикин а декхарш кхочушдархъама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;

- Текстана хаттарш хIиттон, и схъайийцаран а, изложени йайзаран а план хIоттон;

- Шаш йеша лаам гайтар, авторан цIарна, говзаран жанра-

на, киншкина йолчу иллюстрацина тIе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;

– Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;

– Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;

– фольклоран материала тIехь тIехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хIетал-метал кхоллар, дакъало-цуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схьайийцар).

Предметан жамIаш дешаран шерашца

1 класс

Дешархочунна Iемар ду:

– ша а, дуьне а, къоман истори а, культура а йовзарехь нохчийн литературин мехаллех кхета;

– нохчийн литературин говзарийн мIна даран цхьайолу корматалла карайерза;

– нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачул къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгIна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца;

– дешан маьIнех совнаха хаамаш бовзархьама Iаматан доша-мах пайдаэца;

– шайн харжамцца байтийн говзарш дагахь йийца.

– йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, дешдакъошца а, дийнна дешнаш а шера деша;

– лерсица тIелаьцна йолчу йолчу, ткъа иштта классехь йешначу а говзарийн чулацамах кхета, царна тIехь маьIнин коьрта дакъош билгалдаха;

– йешначун маьIнех а кхеташ, текстехь билгалйина меттигаш дагахь йеша;

– тайп-тайпанчу авторийн 3–4 байт дагахь йийца;

– киншки тIехь «Чулацам» йа «Корта» агIо карон; «Чулацам-на» тIе а тийжаш, киншки тIехь оьшу говзар карон;

– говзаран текстехула хаттарш дан а, текстах пайда а оьцуш,

жоьпаш дала а;

– байташкахь йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дI.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх.дI.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дI.);

– прозехь йазийна говзар байтах къастон;

– фольклоран кегий жанраш къастон: хIетал-метал, дагардар, чехкаалар;

– текстехь исбаьхьаллин сурткаьгоран гIирсаш (йух-йуха алар; дешнийн хьастаран-жимдаран кеп, айдаран а, хаттаран а хьаркаш, рифмаш) каро;

– туьйранин сюжетан-композицин башхаллаш къастон;

– литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанаш лелаш хилар карон (забара йукъа тIехтоман байташ йогIу; аганан илли йукъа — кхайкхаргаш; дийцара йукъа — туьйра, и кх. дI.);

– ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташкхоллар;

– йешначун чулацамах кхета; текстан башхаллаца догIуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соьцунгIаш а, азайдар а кхета а кхеташ, харжа;

– исбаьхьаллин говзар (цуьнан фрагмент) ролашца а, кар-кара луш а йеша;

– иллюстрацишка хьовса а, текстан цхьаьнайогIучу фрагментаца йа коьртачу ойланца (синхаамца, сагатдарца) уьш йуста а;

– фольклоран кегий жанраш (хIетал-метал, дагардар, аганан илли) практикехь карайерзон а, суртхIотторан гIирсийн (йиш-маIаш, уьшарш, интонаци) гIоьнца церан инсценировка йан а;

– билгалчу тексташна йогIу иллюстрациш карон, тексташ а, иллюстрациш а вовшашца йуста;

– дешаран Iаматах паргIат пайдаэца, аьлча а, биллабийн билгалонийн мотт беша; агIонехь билгалдаьхна могIанаш а дешнаш а сихха карон; оьшу иллюстраци карон;

– хаамийн шина хьостанца (дешаран Iаматца а, ша болх бан леринчу тептарца а; дешаран Iаматца а, хрестоматица а) болх бан, аьлча а, Iаматан а, белхан тептаран а, хрестоматин а бил-

ламан билгалонаш дуьхь-дуьхьал хІитто; ша болх бан леринчу тептаран а, хрестоматин а оьшу дакъош каро;

– парти тІехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;

– кар-кара луш болх бан;

– шина хьежамна а, шина агІонна а йукъара башхаллаш ган;

– хаттаршна жобпаш тайп-тайпанчу кепехь дала мегаш хиларх кхета;

– шатІетовш волужоп тІечІагІдархьама текстеховда.

2 класс

Дешархочунна Іемар ду:

– йешначун оздангаллин чулацамах кхета, турпалхойн леларш оздангаллин барамашца дуста;

– метофорийн, олицетворенийн, эпитетийн къоман шатайпаналлех кхета а, текстехь исбаьхьаллин сурткъагоран и гІирсаш ган а;

– нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран хаарш шардар: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, дешаран а текстийн маьІна даран приемех кхета;

– нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгІна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тІе а тийжаш, шена хетарг тІечІагІдан;

– шен йешаран гуо шорбан;

– йешначу а, ладоьгІначу а говзарех хетарг искусствон кхечу кепех хиллачу синІаткъамца дуста.

– дийнна дешнаш хезаш деша, индивидуале таронашка хьаьжжина, йешаран чехкалла жим-жимма алсам а йоккхуш;

– довзаран а, бІаьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процессехь дагахь йеша;

– доцца монологан алар хІоттон: хьехархочун хаттарна доца а, даьржина а жоп;

– шеца къамел дечуьнга ладогІа (хьехархочуьнга а, классехь цхьаьна доьшучаьрга а): цхьамма делла жоп тІаьххье ца дала,

кхечо делла жоп керлачу чулацамца тІедуза;

– нохчийн литературин 2–3 классикан цІе йаккха,

– кхузаманан 2–3 йаздархочун (поэтан) цІе йаккха;

– говзарийн цІерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;

– дукхавезачу авторнан говзарийн цІерш йаха а, церан чулацам боцца схьабийца а;

– говзаран тема а, коьрта маьІна а билгалдан (хьехархочун гІоьнца);

– говзарийн турпалхойн амалийн (церан цІерш, портреташ, къамел) а, церан леларийн а мах хадон а, характеристика йала а;

– Дешнийн маьІнех кхетархьама МаьІнийн дошамах пайдаэца.

– хьехархочо йоьшуш йолу текст Іалашонна тІехьажийна тІелацаран буха тІехь аудированин корматалла кхиор;

– йешначун чулацамах болу шен хьежам барта бовзийта;

– тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь схьабийца (харжамца);

– жимачу бараман текст йуха схьабийца;

– ишколин билблиотекехь киншкаш а, берийн муьран журналаш а хоржучу хенахь мужалтан чулацамах а, ткъа иштта «Чулацам» йа «Корта» агІонах а пайдаэца;

– дарсашкахь бечу балха йукъа хрестоматин а, ткъа иштта цІерчу а, школин а библиотекийн киншкара тексташ йалон;

– говзаран текстана хаттарш дан а, хаттаршна жобпаш дала а.

– байташкахь йазийинчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дІ.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (халкъан а, авторан а туьйра, и. кх.дІ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дІ.);

– дийнатех лаьцна а, инзаре-тамашийна а туьйранаш вовших къастон;

– инзаре-тамашийначу туьйранан башхаллаш къастон;

– дийцар а, туьйра а вовших къастон;

– говзарехь литературин меттан суртхІотторан вастийн гІирсаш карон (дустар, олицетворени, гипербола (хІума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар);

– авторийн берийн поэзехь фольклоран жанрийн башхаллаш карон: туьйранан, дагардаран, чехкааларан, аганан иллин сюжетни-композицин башхаллаш;

– литературин а, фольклоран а жанраш йукъара дозанах лелаш хилар карон (дийцара йукъахь туьйранан элементаш хила йиш йу, инзаре-тамашийначу туьйранехь – дийнатех лаьцначу туьйранан башхаллаш, и. кх. дI.);

– дуьнене поэтически хьежам хиларан башхалла стенца йу кхета;

– дуьнене поэтически хьежам байташкахь гайтина ца Iаш, прозехь а гойтуш хилар гучудала.

– ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар;

– йешначун чулацамах кхета;

– текстан башхаллаца догIуш ма-хиллара оьшуш долу болар а, соцунгIаш а, азьайдар а кхета а кхеташ, харжа;

– исбаьхьаллин говзарш ролашца а, кар-кара луш а йеша;

– программехь билгалйина исбаьхьаллин говзарш лерсица синхааме тIеэца.

– поэзин а, прозин говзарш кьегина (къаьсташ) йеша;

– Iамат тIерачу иллюстрацишка хьовса а, исбаьхьаллин тексташца уьш йуста а;

– шайна хетарг а, тидам бинарг а барта довзийта.

– дешаран Iаматах паргIат пайдаэца: билламийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агIонашца оьшу текст карон а;

– текстан билгалйаьккхина фрагмент, агIонехь билгалдаьхна могIанаш а, дешнаш а сихха карон;

– хаамийн масех хьостанца (дешаран Iаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Iаматца а, дешаран дошамашца а; тексташца а, тексташна иллюстрацишца а) болх бан.

– парти тIехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, вовшашна йукъахь болх бекъа, шен болх кхочушбан а, вовшаша бина болх талла;

– кар-кара луш болх бан;

– шина хьежамна а, шина агIонна а йукъара башхаллаш ган,

ша тIетовжаран бух а балош, цхьахйолу агIо йалон а;

– текстехь турпалхоша бовзийтина хьежамаш карон (лаха).

– схьабовзийтина хьежам тесктерчу могIанашца тIечIагIбан;

– тайп-тайпанчу хьежамийн тайп-тайпана баххаш хилар кхета.

3 класс

Дешархочунна Iемар ду:

– нохчийн литературин говзарш Iаморан буха тIехь нохчийн меттан хьасене-эстетикин таронех кхета;

– ненан меттан литературех кьоман эхь-бехк а, ламасташ лардаран а, схьакховдоран а кьоман-культурин гIирс санна мехаллех кхетар;

– турпалхойн леларийн оьздангаллин мах хадон а, цуьнан бух балон а;

– нохчийн литературин говзарш йешаран процессехь йешаран корматгалла шарйан: хезаш а, дагахь а йеша, исбаьхьаллин а, Илманан а, дешаран а текстийн анализ йаран а, маьIна даран а зеделларг хила;

– нохчийн литературин говзарш йешаран зеделлачух къамел шардарехь пайдаэца: ладоьгIна/йешна текст йийцаре йарехь дакъалаца, текстана тIе а тийжаш, шена хетарг тIечIагIдан; йешначу йа ладоьгIначу текстан кепе хьаьжжина, и схьайийца (йерриге йа йоцца), дакъалоцучу турпалхойн цIарах литаретурин говзар схьайийца;

– текстах кхетархьама а, кхин совнаха хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца;

– йешаран индивидуале болар тидаме а оьцуш, нийса а, къаьсташ а дийнна дешнаш хезаш деша;

– хьалха довзаран йешарехь а, йуха бIаьртохаран йешарехь а, харжаман а, йуха талларан йешарехь а дагахь йешар;

– Iамочу говзарийн авторийн – йаздархойн а, поэтийн а цIерш йаха, церан говзарийн цIерш йаха а, классехь йешначу текстийн чулацам боцца схьабийца а;

– дукха везачу литературин турпалхочух дийца;

– турпалхочуьнга йолу авторна ойла билгалйан;

- говзарийн турпалхойн мах хадон; тайп-тайпанчу говзариин турпалхойн амалш вовшашца йуста;
- тайп-тайпанчу авторийн 6–8 байт дагахь йеша (харжамца);
- элементашца киншка йовза (автор, цѐ, «Чулацам» агӀо, иллюстрациш);
- шаьш киншка харжа а, цуьнан элементашца киншкин чулацам бовза а;
- билгалйина киншкаш шаьш йеша;
- йешначу говзарийн турпалхойх мах хадоран ойла йовзийта;
- дошамашца шаьш болх бан;
- байташкахь йазийнчу говзаран башхаллаш йовзар (ритм, рифма и. кх. дӀ.), говзарийн башхаллаш вовшах къастор (туьйра а, дийцар а; дийнатех туьйра а, инзаре-тамашийна туьйра а, и. кх. дӀ.), литературин приемаш йовзар (дустар, олицетворени, контраст, и. кх. дӀ.);
- дийнатех лаьцна, инзаре-тамашийна, йер-дахаран хьокъехь долу туьйранаш вовших къастон;
- дийцар а, туьйра а вовших къастон;
- авторийн литературехь исбаьхьаллин вастийн гӀирсаш карон а, вовших къастон а (приемаш: дустар, олицетворени, гипербола (хӀума дестор олу вай), контраст; фигураш: йух-йуха алар);
- дийнатех лаьцначу туьйранан кхиарх кхета;
- дуьненан тайп-тайпанчу халкъийн туьйранашкахь «лелаш йолу» сюжетахь («лелаш долу туьйранин дийцарш») карон.
- ролашца йешар, инсценировка, драматизаци, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташкхоллар;
- йешначун чулацамах кхета; йешаран башхаллашца йогӀуш йолу соцунгӀа йан, азъайдар а, йешаран болар а харжа;
- программица билгалйина йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица тӀелаца а, шайна хетарг барта схьадийца а;
- литературин текстан а, суртдилларн а, музыкин а говзариин маьӀна дан, (гиначух, йешначух, хезначух шайн ойла а, синхаамаш а бовзийта);
- литературин текстийн диалогийн йаккхийчу фрагментийн

- инсценировкашкахь (ролашца ловзорехь) дакъалаца;
- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша;
- Iамат тӀерачу иллюстрацишка хьовса, музыкин говзаршка ладогӀа, исбаьхьаллин тексташца а, суртдилларан говзаршца а царна тӀехь гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца уьш йуста;
- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоцпачу сочиненица) литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта;
- дешаран дошамийн корпусах паргӀат пайдаэца, оьшу йолу дошаман статья сихха карон;
- дешаран Iаматах паргӀат пайдаэца: биллабийн билгалонийн мотт бешалур бу (маттах кхетар бу); «Чулацам» а, «Корта» а агӀонашца оьшу текст карон а;
- текстаца болх бан: цуьнан тема а, коьрта ойла (идея, сагатдар) а, дахаран тайп-тайпана агӀонаш (хьежам, дӀахӀоттамаш, кхетаман латтам) а къастон;
- хаамийн масех хьостанца (дешаран Iаматца, ша бечу белхан тептарца, хрестоматица; дешаран Iаматца а, дешаран дошамашца а; дешаран Iаматца а, хаамийн тӀетоьхначу хьостанашца а (дешаран кхечу гуларшца, библиотекин киншкашца, Интернетерчу хаамашца); тексташца а, тексташна иллюстрацишца а болх бан;
- гуларш хӀитторан алгоритм карайерзон: монографийн, жанрийн а, тематически а (шаьш терминаш – гуларийн къастамаш – лелош);
- парти тӀехь цхьаьна волчу лулахочуьнца болх бан, жимачу тобанехь, йоккхачу тобанехь: вовшашна йукъахь болх а, ролаш а йекъа, шен болх кхочушбан а, йукъарчу балха йукъа и дӀатарбан а;
- схьабовзийтинчу хьежамийн а, агӀонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхьахдолчунна тӀетан а, йа шен хьежам дӀабовзийта а хаа;
- ша-шен тидам бан а, болх дӀабахьарна а, кхочушхиллачу жамӀана а тӀехь тидам бан а.

Дешархочунна Йемар ду:

- амал кхиарехъ а, шен культура билгалйаларехъ а нохчийн литературин мехаллех кхета;
- исбаьхьаллин текстан турпалхойн позицеш билгалйан, исбаьхьаллин текстан авторан позицеш билгалйан;
- нохчийн литературин говзарш йешаран процессехъ йешаран говзалла лакхайаккха: хезаш а, дагахъ а йеша, исбаьхьаллин а, Илманан а, дешаран а текстийн маьІна даран а, анализан а, хийцаран а коьрта кепаш карайерза а;
- кьамел шардархьама нохчийн литературин говзарш йешаран зедделлачу пайдаэца: ладоьІна/йешна текст йийцаре йарехъ дакъа, цу текстана тІе а тийжаш, шена хетарг тІечІагдІан а, бух балон а; йешначун йа ладоьІначун чулацам текстан кепе хьаьжжина, схьайий- царан (йерриге йа йоцца) кепехъ бовзийта; йешначу говзарийн буха тІехъ барта дийцар хІоттон, хьасене хиларан декхарш тидаме а оьуш (тайп-тайпанчу ладоьІархошна);
- оьшуш йолу литература ша харжа, шен йешаран гуо кхолла а, шорбан а;
- текстах кхетархьама а, кхин сов хаамаш бовзархьама а куьйгаллин хьостанех пайдаэца;
- довзаран а, Ёаьргтохаран а, хаьржинчу а, талламан а йешаран процесссехъ дагахъ йеша;
- говзаран тема а, коьрта оила а билгалйан; текст маьІнийн дакъошка йекъа, текстан план хІоттон а, йухасхьайийцарехъ цунах пайдаэца а; текст йоцца а, ма-йарра а йухайийца;
- классехъ Іамийнчу литературин коьртачу говзарийн чулацам бовзийта а, царан авторш а, цІерш а билгалйан а;
- «СтелаІад» цІе йолчу берийн журналан коьрта чулацам бийца (рубрикийн тІегІанехъ);
- говзарийн турпалхойн амалийн мах хадон; цхьана а, тайп-тайпанчу а говзарийн турпалхойн амалш вовшашца йуста; авторна турплахочуьнга болу хьежам билгалбан;
- байтин говзарш йа цу йукъара кийсакаш (харжамца) дагахъ йеша, йешаран хотІах лавцна классерчара олург паргІат тІелаца;
- литературин говзарх йа турпалхочух ша аьллачунна бух балор, говзара йуккьерчу фрагменташца йа къаьстинчу моьІанашца и тІеча-

гІдан;

- элементаршца киншка йовза (автор, цІе, титульни агІо, «Чулацам» агІо, аннотаци, иллюстрациш);
- къаьстинчу говзарна а, говзарийн гуларна а аннотаци хІоттон;
- тайп-тайпан декхарш кхочушдаран Іалашонца библиотекехъ ша киншка харжа (магийнчу спискаца йешар; билгалчу темина барта хаам кечбар);
- йешначу говзарийн турпалхойн мах хадор довзийта, классерчарна хетарг гІиллакхехъ тІелаца;
- хааман тайп-тайпанчу хьостанашца ша болх бан (дошамаш а, тайп-тайпана справочникаш а йукъалоцуш);
- рифмийн кепаш къастор, халкъан кхоллараллин а, авторийн литературин а говзарийн жанрийн башхаллаш къастор, текстехъ литературин приемаш (дустар, олицетворени, контраст, гипербола, и. кх. дІ.) йовзар а, царах пайдаэцаран бахьанех кхетар а;
- исбаьхьаллин культурин кхиаран коьрта некъ ган: халкъан кхолларалли тІера авторийн кепашка кхаччалц;
- халкъан говзарш авторийнчарах къастон;
- авторийн литературехъ исбаьхьаллин вастийн гІирсаш карон а, вовшаш къастон (дустар, олицетворени, гипербола («даздар» олу), контраст, йух-йуха алар, рифмин тайп-тайпана кепаш) а;
- дуьненан халкъийн, нохчийн а, оьрсийн а туьйранашкахъ мифашкахула дуьне дуьне довзаран башхаллаш;
- байтан маьІнин а, поэта хаьржинчу байт кхолларан кепан а Ёе карон (классикин а, кхузаманан а поэзин масалш тІехъ);
- исбаьхьаллин говзар кхолларехъ йаздархочун (поэтан, художникан) кхоллараллин биографин ролах кхета;
- исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашна (литературин, музыкин, суртдилларан) йукъайогІу говзарш царан тематически цхьаьнайарца йуьстина ца Іаш, царан авторийн дуьнене хьежаман буха тІехъ (говзарехъ гайтина йолу ойланаш) а йуста йиш йолуш хилар.
- ролашца йешар, барта дешнашца суртдиллар, репродукцишца болх, шаьш тексташ кхоллар (йазйар);
- байтийн а, прозин а текст хезаш йеша;
- классерчаьрца литературин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш царна тІехъ гайтинчу ойланийн, синхаамийн, сагатдарийн хьежамца йийцаре йар;
- барта а, йозанца а (аларца а/йа йоццачу сочиненица) литерату-

рин а, суртдилларан а, музыкин а говзарш йийцйаре йечу хенахь шайн хилла ойланаш а, тидамаш а бовзийта;

– текста паргIат болх бан: талла билгалйинчу аспектах хаамаш билгалбан хаа, билгалыйна аспект сацон; талламан аспект сихха хий-ца хаа;

•карарчу дешаран киншки тIехь а, комплектан кхечу киншкахь тIехь а паргIат хIума лаха; дешаран дошаман корпусех пайдаэца, школин библиотекин фондехь лаха; оышу хаамаш лаха а, дешаран тайп-тайпанчу Iалашонашкахь цунах пайдаэца а;

– хаамийн тайп-тайпанчу хьостанашца паргIат болх бан (текстан кепехь, суртдилларан я музыкин говзаллехь санна схьагайтинчу);

– дешаран кооперацин тайп-тайпанчу кепаш (шимма цхьаьна бен болх, жимачу тобанехь болх, йоккхачу тобанехь болх) а, социалан тайп-тайпана ролаш (дIахьошверг а, кхочушдийриг а) а;

– схьабовзийтинчу хьежамийн а, агIонийн башхаллийн бухе дилларх кхета а, царах цхьахдолчунна тIетан а, йа шен хьежам дIабовзийта а хаа;

– ша-шен тидам бан а, болх дIабахьарна а, кхочушхиллачу жамIа-на а тIехь тидам бан а;

– шен леларан культура а, дуьненах кхетар а кхолладаралехь литературин йешаран мехаллах кхета;

– шен оздангаллин-этически кьилба цхьана хорша дерзон (говзариин анализ йаран новкъахь а, цера хьокъехь къамел дечохь а эхь-бехкан мах хадон а, харжам бан а зеделарг гулдан).

ТЕМАТИКИН ПЛАН ХIОТТОР

1 класс (20 с.)

Дахьойн тема а, чулацам а	Дешархойн гIуллакхан характеристика
«Нохчийн халкъан барта кхолларалла» - 6 с.	
Дагардарш. Чехкааларш. Аганан иллеш. ХIетал-металш. Нохчийн халкъан туьйранаш: Туьйра «Тамашийна йоI». Туьйра «Цхьа буьртиг». Туьйра «Цхьогаллий, пхьагаллий». Йешаран бакъонаш. Туьйра «Эсала элпаш».	Халкъан барта кхолларалла йевзар йу. Текст маьIнин дахьошка йекъа а, план хIоттон а, суьртийн планаца текст йуха схьайийца, иллюстрацишца болх бан, турпалхойн дика а, вочу а амалийн анализ йан, кхета а кхеташ, дийнна дешнашца йеша хаарш хир ду.
ХIара доккха дуьне – 11 с.	
Мамакаев А. Байт «БIаьсте, бIаьсте». Кибиев М. Байт «Орга». Ахмадов М. Байт «Писулиг». Абубакарова П. Туьйра «Дей, буьйсий». Гацаев С. Байт «Борз». Яшуркаев С. Байт «Ларло!». Махмаев Ж. Дийцар «ЦIахь йац, алахь». Вагапов А. Байт «Терахьаш». Махмаев Ж. Байт «Сан пIелгаш». Мамакаев Э. Байт «ХIорд дуьрий бен хуьлуш бац». Эдильсултанов А. Байт «Маьлхан зIаьнар». Юсупов А. Байт «Муха кхиьна туьйранаш». Хатуев А.-Х. Байт «ЭтмаьIиг». Ахмадов М. Байт «Самукъане абат». Демеев И. Байт «ХIун де ас?» Хатуев А.-Х. Байт «Iа дIадели». Макалов Ш. Байт «Йола бIаьсте». Йешаран бакъонаш. Дифтонгаш.	Нохчийн литературин классикийн а, кхузаманан йаздархойн а кхолларалла йевзар йу. Дийнна дешнаш а, дешдахьойн элементаш а деша, йешначун чулацамах кхета, суьрташна тIе а тийжаш, шайн дешнашца текст схьайийца, хаттаршна жобпаш дала, говзаран анализ йан, йешначух лаьцна дийца, шайна хетарг говзаран текстах йа кхечу хьостанах пайда а оьцуш, довзийта, кхета а кхеташ йеша Iемар бу.

«Кхечу къаьмнийн литература» - 2 с.	
Кхечу къаьмнийн литература Сладков Н. Туьйра «Наб муха йо?» Гочдинарг – Джанаралиев I. Сутеев В.Г. Туьйра «Кхо циги- кюрни» Гочдинарг – Петирова П. Осеева В.А. Дийцар «Цхьаьна» Гочдинарг – Петирова П.	«ДоттагIалла», «беркат», «дикал- ла», «кьинхьегам безар», «гIиллакх» боху кхетамаш а бевзар бу, адаман дахарехь церан мехаллех а кхетар бу. КхидIа хьур ду хаарш шардар: оила а йеш, кхета а кхеташ, йешар, йешначу говзариин турпалхойн лелариин ана- лиз йан; къаьсташ а, кхеташ а дийн- на дешнаш дешар.
Резервехь – 1 с.	

2 класс (68 с.)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гIуллакхан характеристика
Долоран дарс – 1 с.	
<p>Іамат йовзар. Б и л г а л о н н а хьаьркаш. Іаматан авторийн дош. Демеев А. Байт «Н о х ч и й ч о ь» . « Д а й м о х к » , «ненан мотт» кхетамаш.</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьал- лин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшу- чу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешар- хойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран баш- халлашна. ЛадогIначу текстехь муха кхетта хьажа хат- тарш. Хезаш йешар: текстехь кхетархьама цаторийла йолчу бо- ларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхе- тархьама контекстан анализ йар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуй- ахар; цIеран (коьртан) маьIнех кхетар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, истори- ко-культурин а хаттариин анализ йар; гонахарчу бакъ- долчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>
Уггар дика доттагI – жайна - 1 с.	
<p>Киншка лелоран бакьона. Йешаран пайда. Киншкин турпалхой бовзар. Ахмадов М. байт «Жайна».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзал- лин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пай- да а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебо- хуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадогIначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстехь кхетархьама цаторийла йол- чу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йеш- начух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Іаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) ана- лиз йар, говзаран чулацамца и йустар, говзар- на суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p>

Нохчийн халкъан барта кхолларалла – 6 с.	
<p>Дагардарш. Чехкааларш. Хетал-металш. Кицанаш. Нохчийн халкъан туьйранаш «Бабин Чирдиг». «Зуьно дина хилла». «Газа-гуьзалгаш». Берийн фольклор.</p>	<p>Ладоглар: дешархоша ладуглу хьехархочо йа говзаллин диктора дайойшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тьбохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. Ладоглару текстех муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хлорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьлнех кхетархьама контекстан анализ йар; ламатехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Халкъан барта кхоллараллин жанраш къастон хаар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуяхар; говзаран план хлоттор.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Ламоран текстаца диалог: хлиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: ролашца йешар; турпалхойн бляьран васташ хлиттор; цу декьехь йийцаре йечу проблемашца доцца дийцар хлоттор.</p> <p>Йухасхьаййцар: суьрташна тетийжаш; дешархоша хлоттийнчу планна тетийжаш.</p> <p>Текстехь хлиттийнчу гиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкхаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал араьхара йешар: схьайеллачу говзарех шавьш йеша говзар харжар.</p>

Сан Даймехкан коьрта глала – 3 с.	
<p>«Пачхье» дашах кхетам. Соьлжа-Галин це, цуьнан исторера хаамаш. Галин де. Некъан низаман бакьонаш.</p> <p>Говзарш:</p> <p>Макалов Ш. Байт «Соьлжа-Глала».</p> <p>Хасаров Ш. Байт «Стиглагала».</p> <p>Яшуркаев С. Байт «Светофор».</p>	<p>Ладоглар: дешархоша ладуглу хьехархочо йа говзаллин диктора дайойшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тьбохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. Ладоглару текстех муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хлорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьлнех кхетархьама контекстан анализ йар; ламатехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуяхар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Ламоран текстаца диалог: хлиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p>
Дашо гуьйре – 5 с.	
<p>Нохчийн йаздархойн гуьйренна лерина говзарш:</p> <p>Макалов Ш. Байт «Гуьйре».</p> <p>Сейлмуханов М. Байт «Деса лалам».</p> <p>Тапалаева А. Туьйра «Малонча».</p> <p>Батаева Х. Байт «Гуьйре».</p> <p>«Рифма».</p> <p>Абубакарова П. Байт «Дешнех ловзар».</p>	<p>Ладоглар: дешархоша ладуглу хьехархочо йа говзаллин диктора дайойшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тьбохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. Ладоглару текстех муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хлорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байташ дагахь ламор.</p> <p>Кицнана маьлна литературин говзаран чулацамца дуьстар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьлнех кхетархьама контекстан анализ йар; ламатехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар.</p>

	<p>сех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хИиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дАдаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: гуьйренан Иалман шаьш бинчу тидамех доцца дийцар хИоттор.</p> <p>Йухасхьайийцар: суьрташна тIетийжаш; гIьналлин дешнашца; дешархоша хИоттийнчу планна тIетийжаш.</p> <p>Текстехь хИиттийнчу гИллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p>
Деша журнал «СтелаIад»! – 5 с.	
<p>Нохчийн маттахь долу берийн журнал «СтелаIад» довзар. Литературин журналах кхетам. Говзарш:</p> <p>Макалов Ш. Байт «СтелаIад».</p> <p>Толстой Л. Текст-ойла «ХIорда чуьра хи стенга доьду?» Гочдинарг – Бадаева I.</p> <p>Юсупов I. Байт «Дита хьоза».</p> <p>Бераша олу... «СтелаIодан» дошам.</p> <p>Журналан рубрикаш йовзар.</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хИиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дАдаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: масала, тайп-тайпана рубрикаш а, шайн иллюстрациш йолуш берийн журналан номер кечйар.</p> <p>Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p>

Сан доьзалан йовхо – 8 с.	
<p>Нена де. Доьзалан мехаллаш.</p> <p>Нохчийн маттахь йаьхна мультфильмаш йовзар.</p> <p>Говзарш:</p> <p>Сулейманов А. Байт «Нана».</p> <p>Гайсултанов I. Дийцар «БIоба э-кхор».</p> <p>Демеев I. Байт «Дадин зезаг».</p> <p>Шамилов С. Туьйра «Жима цIа».</p> <p>Махмаев Ж. Дийцар «Деза денош».</p> <p>Самукьяне агIонаш</p> <p>Гацаев С. Байт «Жимачу кIентан ойланаш».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байт дагахь Иамор.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Иаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хИоттор.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хИиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дАдаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: ролашца йешар; турпалхойн бIабран васташ хИиттор.</p>
Нийса а, тIедеьна а маьIна – 1 с.	
<p>Нийса а, тIедеьна а маьIна. ТIедеьначу маьIнин дешнех лите р а т у р е х ь п а й д а э ц а р .</p> <p>Нохчийн маттахь й а з й и н ч у г о в з а р ш к а р а масалш.</p>	<p>Иаморан текстаца диалог: хИиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дАдаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Талламан болх: масала, хьалха Iамийнчу говзаршкахь тIедеьначу маьIнин дешнаш а, аларш а лахар.</p>

Марша да хьо, керла ло! – 7 с.	
<p>Рузаманан а, дешаран а шарах кхетам.</p> <p>Керла шо даздаран исторех хаамаш.</p> <p>Іа,</p> <p>Іаьнан Іалам.</p> <p>Іаьнан Іалам довшийтаран башаллаш нохчийн йаздархойн говзаллашкахь.</p> <p>Дийнаташца кхоаме хилар.</p> <p>Іаьнна а, Іаьнан заманахь адамийн а, дийнатийн а дахарна лерина говзарш: Кагерманов Д. Байт «Гура-Дада».</p> <p>Тапалаева А. Туьйра «Керла Шо кхана хир ду».</p> <p>Хатуев І.-Хь. Байт «Керла ло».</p> <p>Гадаев М.-С. Байт «Жимачу кІентан илли».</p> <p>Сейлмуханов М. Байт «Хьоза».</p> <p>Яралиев Ю. Дийцар «КІайн Іахар».</p> <p>Самукъане аґІонаш</p> <p>Мамакаев Э. Байт «Гуди».</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тІебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байт дагахь Іамор.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хІоттор.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довшийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар двозийта хаар.</p> <p>Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар.</p>

Ваха Іама – 4 с.	
<p>Синмехаллаш, нохчийн Іадаташ, ламасташ. Йукьараллахь лела хааран бакьонаш.</p> <p>Говзарш:</p> <p>Аболханов Хь.Байт «Ваха Іама».</p> <p>Махмаев Ж. Дийцар «Дика лар».</p> <p>Хатуев І.-Хь. Байт «Теша».</p> <p>Ахмадов М. Дийцар «Дада волчохь, йуьртахь».</p> <p>Яралиев Ю. Байт «Марха кьобалдойла».</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тІебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байт дагахь Іамор.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хІоттор.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довшийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довшийта хаар.</p> <p>Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллостарцин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.</p>
Вайн кегий доттагІий – 5 с.	
<p>Вайна гонахара дийнаташ. Іаламан кхоам бар.</p> <p>Говзарш: Демеев І. Байт «ГІаз».</p> <p>Хасаров Ш. Байт «Жима кхор».</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш).</p> <p>Хьехархочо дешархойн тидам тІебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p>

Хасаев Хь. Дийцар «Лийчар». Самукъане агло-наш Сакаева М. Байт «Кертахъ лелаш нIаьна йу».	Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Талламан болх: масала, акхаройх лаьцна хаза хIуманаш дуьйцуш нохчийн маттахъ текст кечйар. Текстехъ хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Тобанехъ болх: Iаматан текстехъ йа кхечу диллинчу хьостанашкахъ хаамаш лахар; говзаран йа декъан проблематикин хьокъехъ хаттарш кечдар.
БIаьсте йогIу, бIаьсте йогIу! – 7 с.	
БIаьсте, бIаьста адамийн дахарехъ а, Iаламехъ а хуьлу хийцамаш. 8-чу Мартан дезде. Ненаца йолу йукъаметтиг. Авторийн хIет ал-мет алш. Говзарш: Сагуев Хь. Байт «БIаьсте йогIу». Демеев I. Байт «Сан совIат». Цугаев С. Байт «Со мамел хьалха хьа-лагIоттур йу...». Макалов Ш. Байт «Сийна бIаьсте». Бексултанов М. Дийцар «БIаьстенан дийнахъ».	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзал-лин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахъ, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахъ йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахъ Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехъ хIиттийнчу эхъ-бехкан-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.

Сейлмуханов М. Байт «Кхечи бIаьсте». Самукъане агло-наш Талхадов Хь. Байт «БIаьсте». Арсанукаев Ш. ХIетал-метал.	
Даймохк – 7 с.	
« Д а й м о х к » , «Жима Даймохк», «вина мохк» кхетамаш. Ненан мотт, Нохчийн меттан де. Сийлахъ-Боккха ДаймехкантIом. Нохчий - СБДТИ турпалхой. Говзарш: Ахмадов М. Байт «Даймохк». Бексултанов М. Дийцар «Даймохк бохург хIун ду?». Абубакарова П. Байт «СобIжа-Пала». Окуев Ш. Байт «Даймохк». Батаева Х. Байт «КIиран ворхI де». Анзорова Б. Байт «Турпала Ханпаша».	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзал-лин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахъ, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахъ йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахъ Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехъ хIиттийнчу эхъ-бехкан-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.
Аьхке – 3 с.	
Аьхкенан Iалам. Iалам аьхка. Берийн ловзарш а, самукъа а. Хьалха	Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.

заманчуъра ада- мийн Iаламах бол- чу хьежамца дов- зна шира Iадаташ. Говзарш: Макалов Ш. «Аъ- хке»; Магомаева М. «БаI»; Макалов Ш. «Къ- оршкъари».	Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маъIнех кхетархъама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коърта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Йухасхъайийцар: дешархоша хIоттийнчу планна тIетийжаш. Текстехъ хIиттийнчу эхъ-бехкан-обздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар.
Кхечу къаьмнийн литература – 2 с.	
Къаьмнийн лите- ратурех кхетам. Оърсийн сийлахъ баккхийчу йаз- дархойн цIерш йовзар. Говзарш: Толстой Л. «Вок- кха стаггий, хи- наний»; Вежарий Грим- мIар. «Хударан кхаба».	Хезаш йешар: текстах кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хии- нарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маъIнех кхетархъама контекстан анализ йар; Iаматехъ йелла- чу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коърта идеяш гу- чуйахар; говзаран план хIоттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коър- та битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жобпаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзи- йтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзи- йта хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; сурт хIоттор; турпалхойн бIаьран васташ хIиттор. Йухасхъайийцар: суьрташна тIетийжаш; гIоьналлин дешнашна тIетийжаш; дешархоша хIоттийнчу план- на тIетийжаш.

	Текстехъ хIиттийнчу гIиллакх-обздангаллин а, исто- рико-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дах- каран шайн кепаш йалор. Классал арахъара йешар: схъайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар. Тобанехъ болх: кхидIа йийцаре йархъама тобанехъ йешар; инсценировка кечйар; говзарехъ нислучу дешнех кхетор; доклад кечйар.
Дерзоран дарс – 1 с.	
Йешаран пайда, йеша догдогIу киншкаш. «Шаьш йеша лерина говзарш» дакъа довзийтар.	Хезаш йешар: текстах кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коърта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гIул- лакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жоь- паш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говза- ран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор. Классал арахъара йешар: схъайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар. Тобанехъ болх: масала, аьхка йеша леринчу литерату- рин список цхъаьна хIоттор.
Резервехъ – 2 с.	

3 класс (68 ч.)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гIуллакхан характеристика
Долоран дарс – 1 с.	
<p>Иамат йовзар. Билламан билгалонаш. Иаматан ав-торийн дош. Макалов Ш. Байт «Ларделаш латта».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хъехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текст (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хъажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Иаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хъе-жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хъежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>
Кхетаман орам – 3 с.	
<p>Йешаран пайданах. ГIарабевллачу йаздархойн а, ойланчийн а киншкх а, йешарх а долу аларш. Тептарх кхетам. Библио-текийн исторера хаамаш. Нохчийн Республикин коьрта библиотеках. Библиотекехь леларан бакьонаш. Демеев I. байт «Кхетаман орам».</p>	<p>Иаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хъе-жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iа-матехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар.</p> <p>Тергам бар: суьртан (иллюстарцин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар.</p>

Гуьйре – 4 с.

Гуьйре – 4 с.	
<p>Гуьйре, Iалам гуьйранна. Шеран и зама тIекхачарца доьзна хийцамаш. Бай-ташкахь гуьйренан син-латтам. Гуьйре а, поэзи а. Говзарш: Гацаев С. Байт «ДогIа до-гIуш ду». Сакаева М. Байт «Йац хьо, гуьйре, дагна чевне». Хасаев Хь. Дийцар «Ший-ла Iуьйре». Сулейманова З. Байт «ПаргIулеш».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хъехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текст (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хъажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байт дагахь Iамор.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьал-лин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Тобанехь болх: кхидIа йийцаре йаран Iалашон-ца тобанехь шаьш йешар; Иаматан текстехь йа кхечу диллинчу хьостанашкахь хаамаш лахар.</p>
Берийн йаздархой – 5 с.	
<p>Берийн литературех а, нохчийн берийн литера-турех а йукьара кхетам. Мелла а гIарабевллачу бе-рийн йаздархойн дахар а, кхолларалла а йовзийтар. Iаламца йукьаметтиг а, цунах жьопалла а. Адам а, кьинхьегам а. Адаман кьинхьегаман жамIаш (стоьмаш), цуьнга ларам. ДогIценалла, шен леларх жьопалла. Говзарш: Гайсултанов I. Дийцар «Iалам хаздан деза». Саракаев Хь. Байт «Дика кIант Муса». Кагерманов Д. Байт «Маьлхан хIуш». Махмаев Ж. Туьйра «Пу-оралгаш».</p>	<p>Иаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хъе-жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Байт дагахь Iамор.</p> <p>Ненан маттахь дешнийн тIаьхьало тIейузар (шорйар).</p> <p>Йухасхьаййцар: дешархоша хIоттийнчу план-на тIетийжаш.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хъежамца царна жьопаш лаха хаар.</p>

Йаздархойн туыйранаш – 5 с.	
«Фольклоран туыйра» а, «литературин туыйра» а кхетамаш йукъара доза. Нохчийн йаздархойн туыйранаш довзар. Литературехь фантази а, абсурд а. Туыйранин турпалхойн башхаллаш. Хуманийн кхоам (талам) бар, кьепе а, ценалла а йезар. Адамалла, догди-калла, бала кхачар. Майралла, диканна глароллехь латта хаар. Доттаггалла, вовшийн го, бертахь хилар. Говзарш: Гелагаев С.-М. Байт «Туыйранан новкъадалар». Дикаев Б. Туыйра «Кайн полларчий стенга да-хате?». Сулейманова З. Туыйра «Догмайра Шахсан». Тапалаева А. Туыйра «Массарна дерг – ловзар».	Иаморан текстаца диалог: хиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дладаккха шайн хье-жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хlorамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьртаиде-яш гучуйахар; говзаран план хlotтор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьа-на довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; сурт хlotтор.
Хиндолу хьоза бенахь дека – 3 с.	
Бераллехь дуьйна шегяхь дика амалш кхиоранцаторийла, шен кхачамбацаршца кьийсам латтор. Шен амал а, ледарлонаш а, кхерам а эшон хаар. Дешан мах а, нохчийн культурахь цуьнан маьне хилар а. Беран хенахь дуьйна стеган амал кхиарца доьзна нох-	Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хlorамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь Иамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьлнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iа-матехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта

чийн шира Iадаташ. Дий-наташца кхоаме хилар. Говзарш: Магомадов М. Дийцар «Дуьххьарлера толам». Дакаев С. Байт «Дош». Гайсултанов I. Дий-цар «Яраги».	идеиш гучуйахар; говзаран план хlotтор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьа-на довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар. Талламан болх: масала, бераллех а, кхиарх а долчу хаттаршца доьзна долчу нохчийн Iадатех хаамаш лахар, доклад кечйар.
Жима, доккха дуьне – 3 с.	
Берийн дуьне, бер дуь-ненахь. Берийн дуьненца а, баккхий-чаьрца а, вов-шашца а йолу йукъамет-тигаш. ХIума довза лаар, дуь-не довзар (I). Берийн ловзарш, фантазии, забар (2, 3). Говзар: Батаева Х. Байт «Хьуьно патар хецна...». Мамакаев Э. Байт «Елий, киттий, аьпашший». Пашаев Н. Байт «Барзо диьна моз».	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хlorамма а хезаш йешар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьа-на довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.
Iалам – 4 с.	
Даймехкан Iалам. Iаламах хаарш. Литературехь Iа-лам. Нохчийн маттахь дий-натийн а, ораматийн а цIерш, царах цхьаболуха-амаш. Адаман Iаламца а, дийнаташца а йолу йукъа-меттиг.	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хlorамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух

Говзарш: Гацаев С. Байт «Хьуьн- хахь». Ахмадов М. Туьйра «ГундалгIеш, цIазамаш, муьргаш, комарш». Гелагаев С. Байт «Олхазар- рийн кьамел». Мамакаев М. Байт «Хьуь- нан илли».	хиьнарг дийцаре дан кечамбар. Байт дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьал- лин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн леларийн мах хадор. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттарш- на жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хье- жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бу- хедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; сурт хIот- тор. Тобанехь болх: кхидIа йийцаре йаран Iалашон- ца тобанехь шаьш йешар; говзарехь нислучу лексикин маьIнех кхетор.
Ia – 5 с.	
Метофорех кхетам, тек- стехь далийнчу метафор- рийн аларийн маьIнех кхета хаар. Керла шо. Вайнаха ши- рачу заманахь Керла шо даздар. Даймехкан Iалам Iаьнан заманахь. Поэзехь Iаьнан Iалам а, адаман Iай дахар а. Iаьнан Iалам гайтарехь исбаьхьаллин вастийн гIирсаш. Iаьнан пейзажаш, синлат- там. Iаьнан заманахь бе- рийн ловзарш а, самукьа а. Нохчийчоьнан Iаламах хаамаш а, нохчийн мат- тахь дийнатийн а, ора- матийн а цIерш. Iаламан кхоам бар, акхаройн да- хар аттачу даккхарехь адамо лоцу дакъа.	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьал- лин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан лелар- ца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьа- на довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттарш- на жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хье- жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бу- хедиллар довзийта хаар.

Говзарш: Ахмадов М. Байт «Керла Шо». Дикаев М. Байт «Iаьнан бIаьргаш». Умхаев Х. Байт «Шийла Iа». Алиев М. Дийцар «Пхьар». «Метафора».	Кхоллараллин болх: масала, метафорех пайда а оьцуш, дийцаран жима текст хIоттор. Схьай- ийцар. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.
ДоттагIалла – 4 с.	
Берийн дахарехь дот- тагIалла. ДоттагIаллин коьрта амалш. ДоттагIал- лин йукьаметтигийн ме- халла. Кехат, кехат йаздаран бакьонаш; кхузаманахь тIекаренан тайп-тайпана (текстийн?) гIирсаш. ДоттагIаллин тешамах а, муьтIахьаллех а, дотта- гIашца халонаш йекъа ха- арх. (I). Дар-дацаран вон тIаьхьало, машаре хила- ран а, барт латтон хааран а пайданаш. ДоттагIчунна тIехIотта а, цуьнан дуьхьа шена эшам бан а хаар (2, 3). ДоттагIийн кхиамех баккийбен хаар а, дега- баамаш цабар а. Говзарш: Макалов Ш. Туьйра «Кхо полла». Бексултанов М. Дийцар «ДоттагIа». Демеев I. Байт «ДоттагI- чуьнга кехат».	Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iа- матехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьртаиде- яш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьал- лин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан лелар- ца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьа- на довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттарш- на жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хье- жам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бу- хедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: масала, доттагIче кехат йаздар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Классал арахьара йе- шар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.

Кхечу къаьмнийн фольклор – 4 с.	
«Фольклор» терминан маъна. Тайп-тайпанчу къаьмнийн фольклор. Тайп-тайпанчу къаьмнийн кхолларалехь башх-башха персонажаш. Оьрсийн, гуьржийн, Iаьрбийн халкъан туьйранаш довзар. Г о в з а р ш : Оьрсийн халкъан туьйра «Тамашийна тамаша, Iаламате Iаламат». Гуьржийн халкъан туьйра «Уггар нуьцкъалниг». Iарбийн халкъан туьйра «Синдбад-XIордахо». Эстонхойн халкъан туьйра «XIунда ду пхьага-лан балда даьтIа?».	Iаморан текстаца диалог: xИттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх xIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маъIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план xIоттор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Тобанехь болх: тIейогIучу хенахь тобанехь йийцаре йаран Iалашонца шайш йешар; Iаматан текстехь йа кхечу диллинчу хьостанашкахь хаамаш лахар; говзарехь дуьхьалкхетачу дешнийн маъIнех кхетор; говзарна йа декъан проблематикина хаттарш кечдар..
ГIиллакхийн гIала – 3 с.	
«Оьздангалла» а, «ГIиллакх» а боху кхетамаш. XIора дийнахь долчу дахарехь йукъара а, къоман а гIиллакхаш лардан хаар. ГIиллакхе а, оьзда а хиларо адаман дахарна беш болу дика тIелаткъам. Халкъан Iадаташ а, ламасташ а кар-кара луш схьадарн мехалла, эхь-	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Байт дагахь Iамор. Iаморан текстаца диалог: xИттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бух-

бехкан хьоста санна лаьтта баккхийнаш. Баккхийчаьрца лелон гIиллакх. Динийн башхаллийн мехаллаш, дезденошца доьзна Iадаташ. Говзарш: Расумов В. Дийцар «ГIиллакхан гIала». Закриев И. Дийцар «Пеша уллехь къамелаш». Ахмадов М. Байт «Марха досту де».	хедиллар довзийта хаар. Текстехь xИттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хежамца царна жьопаш лаха хаар.
БIаьсте – 5 с.	
БIаьстенах лаьцна хаамаш. Нохчийн йаздархойн говзаршкахь БIаьстенан Iалам. Прозин хормехь Iаламан пейзаж. Шена гонаха хуьлу хийцамаш ган хаар, Iаламан хазаллин тидам бар. Кавказан дийнаташ БIаьста, Iаламан тIалам бар. Нохчийн маттахь дийнатийн, акхаройн, олхазарийн цIерех хаамаш. Говзарш: Бексултанов М. Рассказ «БIаьсте». Сейлмуханов М. Байт «Зезагаш». Хасаев Хь. Дийцар «Баркалла». Ахмадов М. Байт «БIаьстенан ловзар». Гайсултанов I. Дийцар «ЧегIардиган бен».	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх xIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план xIоттор. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Iаморан текстаца диалог: xИттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: кху декъан говзаршкахь нислучу лексикех пайда а оьцуш, БIаьстенан Iаламах лаьцна нохчийн маттахь йоьцца довзийтаран текст xIоттор.

Нохчийн махкахь – 9 с.	
<p>Даймохк. Ненан мотт. Сийлахь-Боккха Даймехкан тIом. ТIеман турпалхой. Толаман де. Патриотизм, Даймехкан а, цуьнца доьзна мел долчун а мехаллех кхетар. Даймехкан Iаламан хазалла ган хаар а, цуьнан Iаламе а, пейзаже а болчу безамехула Даймакке безам кхоллабалар а. Ненан мотт, ненан меттан лексика шорйар, и хаарш хиларан мехаллех кхетар. «Турпалхо» бохучу дешан маьIна, тайп-тайпанчу хьелашкахь мехкан турпалхой. Сийлахь-Боккха Даймехкан тIом, тIеман турпалхой, цу тIамехь тыло дакъалацар. Говзарш: Бухадиев М. Байт «Нохчийн махкахь». Пашаев Н. Байт «Даймакке марзо». Хамидов А.-Х. Байт «Зезаг ду бадалахь лепаш...». Абдулаев Л. Байт «Хюраннан а шен мотт бу». Батаева Х. Байт «Йовза кIорнийн цIераш». Бексултанов М. Дийцар «Турпалхо мила ву?». Ахмадов М. Дийцар «ТIергIан пазаташ». Анзорова Б. Байт «Магойла».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстех муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Байт дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар. Классал араьхьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар. Тобанехь болх: кхидIа йийцаре йаран Iалашонца тобанехь шаьш йешар; Iаматан текстехь йа кхечу диллинчу хьостанашкахь хаамаш лахар.</p>

Нохчийн фольклор – 7 с.	
<p>Фольклоран туьйранийн тайпанаш. Халкъан туьйранашкахь бакълер а, эхь-бехк а. Баккхийчаьрга ларам, кар-кара далар. ДоттагIалла, бертахь хилар. Адамалла, дуьнене догдика хьежар, бала кхачар. Къар ца вала, муьлххачу а хьолехь дика агIо лаха а, карон а хаар. Говзарш: Туьйра «Маьлхан а, бухланан а кьовсам» Туьйра «КхорбIелиг». Кица «Ден весет». Туьйра «Къинхетаме клант». Туьйра «Таллархо».</p>	<p>Хезаш йешар: текстех кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Инзаре-тамашийна а, Iар-дахаран а, дийнатех а долу туьйранаш вовших къастон хаар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Кхоллараллин болх: ролашца йешар; сурт хIоттор; турпалхойн бIаьран васташ хIиттор; цу декъехь хьахийнчу проблемашца доцца дийцар хIоттор. Схьайийцар. Классал араьхьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар. Тобанехь болх: Iаматан текстехь йа кхечу диллинчу хьостанашкахь хаамаш лахар; говзарехь нислучу лексикин маьIнех кхетор. Талламан болх.</p>
Аьхке – 1 с.	
<p>Шеран жамIаш. Йешаран пайданах. Шаьш йеша лерина литература йовзийтар. Аьхкенна планаш. Говзарш: Хатуев А.-Х. «Аьхке».</p>	<p>Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Литературех, киншкх, дукхайезачу говзарех, дукхабезабеллачу турпалхойх къамел.</p>

	<p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хЮорамма а хезаш йешар.</p> <p>Текстехь хИиттийнчу гИллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Тобанехь болх: аьхка йеша леринчу литературин шайн список хЮоттор.</p> <p>Классал араьхара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.</p>
Резервехь – 2 с.	

4 класс (68 ч.)

Дакъойн тема а, чулацам а	Дешархойн гЮуллакхан характеристика
Дай баьхна латта – 5 с.	
<p>Іаматца гергарло тасар. Билгалонна хьаьркаш. Іаматийн авторийн дош. Мамакаев М., Гадаев М.-С., Сулейманов А. Дакаев С. Байт «Нохчийчоь». Мусаев С. Дийцар «Орамаш». Шайхиев І. Байт «Баьвнаш». Ахмадов М. Байт «Нохчийн шира кхерчаш».</p>	<p>ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гЮуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгІначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар.</p> <p>Іаморан текстаца диалог: хИиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар.</p> <p>Текстехь хИиттийнчу гИллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гІирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гІуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Талламан болх: шайн хьежамийн буха тІехь текст кечйар; доклад кечйар.</p>
Вай дуьнен чохь деха... – 4 с.	
<p>Адам а, цунна гонахара дуьне а. Адамийн йукьаметтигаш. ГИллакхийн гураш. Ламасталлин гИллакхаш. Нохчийн Іадаташ а, ламасташ а, йукьараллехь</p>	<p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хЮорамма а хезаш йешар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар:</p>

<p>лело дезачун кепаш а. «Со» а, йукъаралла а, гонахар чарна хетарг, адаман маршо, кхоллараллехь маршо. Кхоаме хилар, мах хаар, чкъурийн зIе, дIадаханчух иэс. Йукъараллехь зIенаш (уьй-раш) а, йукъаметтигаш а, гонахарчаьрца тIекаре хиларан вочу тIеIаткъамах зеделларг, коллективехь лела хааран гIиллакхаш.</p> <p>Говзарш: Яралиев Ю. Кица «ВорхI лам».</p> <p>Макалов Ш. Туьйра «Маьлхан хьехам».</p> <p>Бексултанов М. Дийцар «Баьпкан цуьргаш».</p> <p>Цуруев Ш. Байт «Дотта-гIий-бIаьвнаш».</p>	<p>маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Схьайийцар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: масала, «Маьлхан хьехам» туьйранехь айьинчу проблемин хьокъехь йоцца текст-ойлайар хIоттор.</p>
Исбаьхьа Iалам нохчийн поэзехь – 8 ч.	
<p>Нохчийн поэзин классикийн говзаршкахь Iалам. Литературехь Iаламах йукъара а, къоман а символш. Исбаьхьаллин басарийн гIирсаш. Эпитет, дустар, метафора – поэтически говзаршкахь царах пайдаэцар.</p> <p>Говзарш: Мамакаев М. Байт «Гуьйре».</p> <p>Арсанукаев Ш. Байт «Гуьйренан тIуьначу бешахь дутийна...».</p> <p>Гацаев С. Байт «Суна хьуьн-хьахь деши гира...».</p> <p>Айдамиров А. Байт «Аьхкено кхелина дитташ...».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тIебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгIначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Дагахь Iамор.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар:</p> <p>маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Талламан болх: масала, кху декъан цхьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар.</p>

<p>Кибиев М. Байт «Iомахь Iа».</p> <p>Жумалаева Л. Байт «Буьйсанан илли».</p> <p>Мамакаев И. Байт «БIаьстенан йуьхь».</p> <p>Саидов Б. Байт «БIаьсте».</p> <p>Окуев Ш. Байт «Гхи».</p>	<p>Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ даххаран шайн кепаш йалор.</p> <p>Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.</p>
Бераллин туьйра– 12 с.	
<p>Йукъараллехь беран меттиг, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йукъаметтиг.</p> <p>Доккха мел хуьлу а жимачу адамна хIуьттуш йолу халонаш а, баккхийчийн дуьнена йукъа дIатардалар а (йукъадар а).</p> <p>Доьзалан мехаллаш, бер доьзалехь. Адаман дахарехь Iаламан меттиг, шеран тайп-тайпанчу хенашкахь берийн дахар. Школин дахар, берийн вовшашца йолу йукъаметтигаш, доттагIалла.</p> <p>Адаман кьинхьегаман ларам бар, кьинхьегамна а, йукъараллин дахаран эвсараллина йукъара зIе. Кар-кара далар, чкъурийн зIе, мелла а доккхачу чкъуран векалш гонахарчу бакъдолчун а, мехаллийн кьилбанийн а хьостасанна. Бераш а, Iалам а, дийнаташ, цаьрца кхоаме хилар.</p> <p>Харцонан некъ лахаран вон тIаьхьало.</p> <p>Пашаев Н. Байт «Бералла».</p> <p>Дикаев М. Байт «Нохчийн хIусам».</p> <p>Курумова С. повесть йуккъера кийсакаш «Ца йиначу ненан хIусамехь».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадонахаар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар.</p> <p>Кхоллараллин болх: схьайеллачу теманашца нохчийн маттахь барта дийцар кечдар.</p> <p>Гергарчу хьесапан теманаш: ишколехь дIахьош долу гуьйренан цхьаьнакхетарш; сан дийнат; сан хьоме деваша/действи (ненаваша йа ненайиша хила а тарло).</p>

<p>Гадаев М.-С. Дийцар «ДоттагI».</p> <p>Эдилов Х.-М. Байт «Ло ду догIуш».</p> <p>Эльдэрханова 3. Дийцар «Дашо хьаьжкIаш».</p> <p>Ошаев Х. Пьеса «Полла».</p>	
<p align="center">БIе эзар дика гIуллакх – 4 с.</p>	
<p>ХIор а адамо гонахарчу бакъдолчунна беш болу тIеIаткъам, дуьненна хьалха долу адаман жьопалла, адам догдикаллин хьоста а, кхоллархо а санна.</p> <p>Гонахара дуьне довза лаам, цунах дIаволар, хIора дийнахь кегий дика гIуллакхаш (1). Гонахарчу адаманца тергаме хилар, кхечу адаман хало ган а, цуьнга гIоьналлин куьг кховдон а хаар (2). Адам а, Iалам а, адамо Iаламан хьелаш тодархьама къахьегар, динчу хIора дикачу гIуллакхан беркате стоьмаш (3). Iаламан тIалам бар, дийнаташца къинхетаме хилар, цаторийла хилча, царна гIо дан кийча хилар (4).</p> <p>Говзарш:</p> <p>Ахмадов М. Туьйра «БIе эзар дика гIуллакх».</p> <p>Тагаев С.-Х. Дийцар «Хьаьрса доттагI».</p> <p>Рашидов Ш. Байт «ГIаргIанаш».</p> <p>Берсанов Х.-А. Дийцар «Кхерам».</p>	<p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-овздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.</p> <p>Тобанехь болх: масала, шайн хIора дийнахь долчу дахарехь йоьалгIачу классан дешархоша дан йиш долу дика гIуллакхаш дийцаре дар.</p>

<p align="center">Бовза, беа вайн Даймохк – 4 с.</p>	
<p>Даймехкан гегорафих болу хаамаш мифашкахула, легендашкахула, исбаьхьаллин говзаршкахула бовзар.</p> <p>Цхьадолчу хийн, Iамнийн, лаьмнийн баххьийн цIерш (1–4). Географически меттигех йоьзна мифаш а, легендаш а (1–3). Фольклорехь эхь-бехкан а, къинхетаман а хаттарш (1, 2). Халкъан туьйранашкахь а, легендашкахь а исторически турпалхой (личносташ) (3).</p> <p>Говзарш:</p> <p>Легенда «Къоьзан-Iам».</p> <p>Легенда «Муха хIоьттина ГаланчIожара Iам».</p> <p>Легенда «Муха кхолладелла Терк».</p> <p>Ахмадов М. Байт «Нохчийн хиш».</p>	<p>ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йেলাхь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш.</p> <p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Талламан болх: шайн хьежамийн буха тIехь текст кечйар; доклад кечйар.</p> <p>Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарехь шаьш йеша говзар харжар.</p>
<p align="center">Исбаьхьчу Iаламан къайленаш – 6 с.</p>	
<p>Гонахарчу Iаламах цхьа болу хаамаш литературин говзаршкахь.</p> <p>Шеран хенаш хийцайаларца боьзна Iаламан хиламаш, нохчийн йаздархойн говзаршкахь уьш поэзин васташкахь гайтар (1, 3, 5, 6). Iаламан къайленаш йовзалаар, гонахара дуьне довзарехь берийн гIуллакхаш (2, 4, 5). Iаламца доьзна халкъан хаарш, тергамаш, тидамаш (7).</p> <p>Говзарш:</p> <p>Махмаев Ж. Байт «Iаламан</p>	<p>Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар.</p> <p>Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.</p> <p>Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.</p> <p>Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор.</p> <p>Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар.</p> <p>Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-овздангаллин</p>

тидамаш». Яшуркаев С. Байт «Полларчийн вай даьлла». Яралиев Ю. Дийцар «Хьаьм-пан маса лаг хуьлу?». Дикаев М. Байт «Лай келлахь кхиьна буц». Чантиев I. Туьйра «Иског-бергтий, чIарий». Хасаев Хь. Дийцар «Аьхке». Бексултанов М. Дийцар «Гуьйре».	а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хье-жамца царна жьопаш лаха хаар. Тергам бар: суьртан (иллюстарцин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор.
Даймехкан декхаро гIаттийна вогу со – 9 с.	
Фольклорехь а, исбаьхьаллин литературехь а турпалаллин а, патриотизман а тема. Ширачу заманан а, кхузаманан а турпалхой. Нохчийн культурехь турпалхочун коьрта мехаллаш, кьонахалла, цакхоавалар, догIеналла, кьинхетам. Турпалхой санна, кьоман изсехь бисина исторически турпалхой (личносташ). Гиллакхан лаккхара тегIа бакъволчу стеган, кьонах-чун билгало санна. Кхоллараллин адамаш халчу хенахь сааидаларан, дегайовхонан хьоста санна. Стеган доьзалх, гергарчарах, шена гонахарчарах долу жьопалла. Говзарш: Сулейманов А. Поэми йукьера кийсакаш «Дахаран генаш». Шейх-Мансурах текст. Умхаев Хь. Байт «Мансур-Шайх». Илли – нохчийн фольклоран	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайобшучу исбаьхьаллин текст (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетга хьажа хаттарш. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жьопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамах билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гуллакхийн мах хадон а хаар. Кхоллараллин болх: «Кьонах» бохучу кхетамца вогулчу стагах доцца дийцар.

жанр. Халкьан предани «Адин Сурхо». Мусаев С. Дийцар «Дахар маьрша хилийта...». Шерипов Асламбеках текст. Ахмадов М. Дийцар «Даймехкан мукьам». Сулейманова З. Байт «Эсамбаев Махьмудна». Айдамирова М. Дийцар «Жима верас».	
Ненан мотт – 3 с.	
Ненан мотт. Ненан меттан де. Мотт а, Даймохк а. Ненан мотт а, Даймехкан Iалам а. Мотт дIадаханчуьнца зIе а, кханене нехь а санна. Говзарш: Ахмадов М. Дийцар «Кхаа дашах дийцар». Абдулаев Л. Байт «Ненан мотт». Гелагаев С.-М. Байт «Шовдано боху соь...».	Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хье-жамца царна жьопаш лаха хаар. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шаьш йеша говзар харжар.
Суна сирла дахар деза – 3 с.	
Дахаран а, гонаха мел долчун а мехалла. Кегий хазахетарш. Шена гонаха йолу хазалла ган хаар. Кегийчу хIуманашкаула хазалла а, дахаран сийлалла а ган хаар. Говзарш: Рашидов Ш. Байт «Суна сирла дахар деза». Батаева Х. Байт «Жимачу йобIан гIан». Абдулаев Л. Дийцар «Нана, бIаьсте...».	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайобшучу исбаьхьаллин текст (таро йелахь, цу гуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетга хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар.

	Исбаъхъаллин текстан анализ йар: исбаъхъаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гирсех пайдаэцарх кхетар.
Фольклор – 3 с.	
Нохчийн мифаш, легендаш, преданеш, дийцарш. Мифийн турпалхой. Халкъан кхоллараллехъ символш. Нохчийн фольклорехъ къонахаллин а, доьналлин а тема. Говзарш: Предани «Беттаса». Туьйра «Майра кIанта». Предани «Берзан дуй».	Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархъама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Исбаъхъаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Талламан болх: шайн хьежамийн буха тIехъ текст кечйар; доклад кечйар. Кхоллараллин болх: сурт хIоттор; турпалхойн бIаьран васташ хIиттор. Текстехъ хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар. Классал араьхъара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.
Кхечу къаьмнийн литература – 3 с.	
Россин а, дозанаI араьхарчу а гIарабевллачу йаздархойн цIерш йовзийтар. «Къоман литература», «дуьненан литература», «исбаъхъаллин гочдар» боху кхетамаш. «Нохчийчоь – Кавказ – Росси – дуьне» боху зIе исбаъхъаллин литературин говзаршкахула хIоттор (тасар). Говзарш: Боллигер М. Дийцар «ТIай». Гочдинарг – Хаджиева З. Леонардо да Винчи. Кица «Мотт а, цергаш а». Гочдинарг – Гайтукаев А.	Дагахъ йешар: текст дагахъ йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьIнех кхетархъама контекстан анализ йар; Iаматехъ йеллачу дошамца болх бар. Исбаъхъаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор. Текстехъ хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жопаш лаха хаар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахъана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха

	шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Талламан болх.
Дерзoran дарс – 1 с.	
Шеран жамIаш. Киншкех, литаретурех лаьцна дешархошца къамел. Аькха йеша лерина литература йовзийтар. Кусаев А. «Сан доттагIий».	Хезаш йешар: текстах кхетархъама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Исбаъхъаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар. Iаморан текстаца диалог: хIиттийнчу хаттаршна жопаш; кхачамбацар дIадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Классал араьхъара йешар: схьайеллачу говзарех шайш йеша говзар харжар.
Резервехъ – 2 с.	

Программи тIехъ дакъош Iамо сахътийн барам билгалбаккхар рекомендацIи бен йац. Уьш хьехархочо шен дешархойн хаарийн тIегIане а, ишколехъ нохчийн маттахъ йешаран предметана билгалдаьхначу сахътийн бараме а, хьехаран кхидолчу хьелашка а хьаьжжана ша дIасадекъа йиш йолуш ду. Цул сов, дешаран пособи тIехъ йалийнчу материалан муьлхха а дакъа классал араьхарчу йешарна дита йиш йу хьехархочун.

Классал арахъа дIайахъа тарлун мероприятеш

Кху программo иштта йукъалоцу дешархойн урокал арахъара мероприятиш а. «Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предметан чулацамца догIуш долу урокал арахъара гIуллакхаш билгал а дой, вовшахтуху йуьхъанцарчу классийн дешархойн башхаллаш а, хъашташ а, Нохчийн Республикин къаьмнийн а, этнокультурин а башхаллаш а тидаме а оьцуш. Урокал арахъарчу гIуллакхан маьIна ду ийманехъ кхетош-кхиорна а, оьздангаллин нийса харжам бар кхиорна а тIехъажийна болу культурно-кхоллараллин болх дешархоша кхочушбар.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» предметан чулацамца догIуш, урокал арахъара гIуллакх кхочушдарна леринчу сахътийн барам дешаран хьукмато билгалбо.

1 класс

Къамел: «Сан дуьххьарлера киншкаш». Презентацига хьовсар. Къамелехъ дакъалацар. Хаттаршна жопаш далар. Темица догIу хаттарш хIиттор. Вовшашка хетарг хайитар. Йеша киншка харжаран некъаш довзар, киншкаш нийса лело Iамар. Йеша киншка къастор. Йовза Iалашонца киншкашка хьовсар.

«Ненан мотт» ловзар-дарс. Къамелехъ дакъалацар. Байташ йийцар. Эшарш лакхар. ХIетал-металшна жопаш далар.

2 класс

«Суна угтар дукхайеза киншка». Киншкина реклама йар. Билгалйаьккхинчу темина киншка къастор. Билгалйаьккхинчу темица къамел дIадахьар. Рекламин текст хIоттор. Хаттаршна жопаш далар. Реклама дIагайтар. Хетарг вовшашна довзийтар.

«Нохчийн Республика – сан дай баьхна латта». Презентациийга хьовсар. Республикера гIаланех, исбаьхчу меттигех информацига ладогIар. Къамелехъ дакъалацар. Темица говзарш йешар.

«Сан доьзал» проект. Проект кхачушйан оьшу хаамаш а, коьчал а вовшахтохар. Темица йогIу байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар, класса чохъ йовзийтар (карахъ йина киншка).

«Поэзин дезде» йешархойн къовсам. Аз тодеш, байташ йешар, дагахъ схъайийцар. Хаттаршна жопаш далар. Литературин меттан бакъонаш йовзар. Байташ схъайийцаран маххадорг. Хетарг вовшашца дийцаре дар.

3 класс

«Туьйранийн турпалхойн парад» ловзар. Ловзарехъ дакъалацар. ТIедахкарш кхочушдар. Хаттаршна жопаш далар. Хаттарш хIиттор.

«Киншкин истори» виртуале лелам. Киншкаш йовзар. Церан тайпанаш къастор. Хаттарш кечдар, уьш дийцаре дар. Темица къамел дIадахьар.

«Цахъ лелочу дийнатах йоккхачу марзонца» проект. Проект кхачушйан оьшу хаамаш а, коьчал а вовшахтохар. Темица йогIу байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар, класса чохъ йовзийтар.

«Довзий вай» – йешначу говзарех жима спектакль. Говзар йешар. ХIотто кийсак къастор. Декорациеш кечйар. Спектаклехъ дакъалацар. Спектакль йийцаре йар.

«Халкъо боху» проект. Проект кхачушйан оьшу хаамаш а, коьчал а вовшахтохар. Темица йогIу байташ, дийцарш йаздар. Проект кхочушйар, класса чохъ йовзийтар.

«Хазалла стенах олу?» къамел. Къамелехъ дакъалацар. Ойла йар, хетарг вовшашца дийцаре дар. Темица догIу дийцар йа текст-ойла кхоллар.

«Вай а, Iалам а» викторина. Викторинехъ дакъалацар. Ойла йар. Кхоллараллин тIедахкарш кхочушдар. Хаттаршна жопаш лахар. Хетарг вовшашца дийцаре дар.

4 класс

«Бовза, беа хъайн Даймохк» виртуале лелам. Нохчийн Республикин Iаламан исбаьхчу меттигех презентацига а, видеога а хьовсар. Цу темица йогIу фольклоран а. литературин а говзарш йешар. Къамелехъ дакъалацар, дийцаре дар.

Дешархоша шаьш хаьржинчу цхьана йаздархочун йа поэтан кхоллараллин суьйре. Презентациеш, докладаш кечйар. Байташ

иййцар. Спектакльш хИттор.

«Йозанехъ суо зер» къовсам. Байташ, дийцарш, туьйранаш, суртхИотторан тексташ йазйар. Шайн говзарш вовшашна йовзийтар. Вовшашка хаттарш дарш. Говзарш йийцаре йар. ХІорама а шена хетрг довзийтар.

«Со вина мохк» - мини-таллам. Шен йуьрташ йа гІаланах доклад кечйар. Докладаш класса чохъ йовзийтар. Хаттаршна жобпаш далар.

«Сийлахъ-Боккхачу Даймехкан тІеман турпалхой» къамел. Сийлахъ-Боккхачу Даймехкан тІама тІехъ дакъалаьцна нохчийн терпалхойх презентацига хьовсар. Къамелехъ дакъалацар. Хаттарш далар. Дийцаре дар.

«Нохчийн суртдиллархой» гайтам. Нохчийн суртдиллархойн суртийн репродукцийн гайтам кечбар. Нохчийн суртдиллархойх, церан кхоллараллех докладаш кечйеш, тобанца болх.

«Литературин дуьненахъ» викторина. Викторинех дакъалацар. Кхоллараллин тІедахкарш кхочушдар. Хаттаршна жобпаш далар.

Дагахъ Іамо а, классал арахъа йеша а магийна говзарш

1 класс

Классал арахъа йешар

Демеев І. «Къиг» байт. Хасаров Ш. «Полла» байт. Сакаева М. «Хьоме бераш» байт. Гадаев М.-С. «Кхана» байт.

Оьрсийн йаздархой: Сутеев В. «Кхо цициг-кІорни» дийцар. Цыферов Г. «Дехаш дара жима пийл» туьйра.

Дагахъ Іамо

Кибиев М. «Орга» байт. Ахмадов М. «Писулиг» байт. Махмаев Ж. «Сан пІелгаш» байт. Гацаев С. «Борз» байт. Макалов Ш. «Йола, бІаьсте» байт.

2 класс

Классал арахъара йешар:

Гацаев С. «Пхьагал». Хатуев І.-Хь. «Пелгийн дов». Халкъан туьйра «ДоттагІий къастор». Халкъан туьйра «Борз а, къена ка а». Халикова А. «Жима Хеда». Толстой Л. «Човкий, кхабий», «Мукадехкий, хІойй», «Жучка». Чуковский К. «ЦинцІалг-Мо-за».

Дагахъ Іамо:

Демеев А. «Нохчийчоь». Батаева Х. «Гуьйре». Сулейманов А. «Нана». Гацаев С. «Жимачу кІентан ойланаш». Гадаев М.-С. «Жимачу кІентан илли». Мамакаев Э. «Гуди», Хатуев А.-Х. «Теша». Сатуев Х. «БІаьсте йогІу». Макалов Ш. «Сийна бІаьсте». Ахмадов М. «Даймохк». Батаева Х. «КІиран ворхІ де».

3 класс

Классал арахъара йешар:

Саиев У. «Балл». Айдамирова М. «Некъ бийцар». Петирова П. «ДоттагІалла». Хасаров Ш. «Хьокхам къовсар». Арсалиева Л. «Лайн чимаш». Тимбулатов М. «Зу».

Дагахъ Іамо:

Макалов Ш. «Ларделаш латта». Гацаев С. «ДогІа догІуш ду». Сулейманова З. «ГІаргІулеш». Кагерманов Д. «Маьлхан

хIуш». Дакаев С. «Дош». Батаева Х. «Хьуьно патар хецна...». Мамакаев М. «Хьуьнан илли». Дикаев М. «Iаьнан бIаьргаш». Демеев А. «ДоттагIчуьнга кехат». Сейлмуханов М. «Кхечи бIаьсте». Ахмадов М. «БIаьстенан ловзар». Хамидов А.-Х. «Зезаг ду бацалахь лепаш...». Батаева Х. «Йовза кIорнийн цIераш». Анзорова Б «Ма гойла».

4 класс

Классал арахьара йешар:

Бексултанов М. «Iахар». Ахмадов М. «Нохчийн хиш». Легенда «Дакох корта». Курумова С. «Ца йиначу ненан хIусамехь». Исраилов Л. «Малика». Арсалиева Л. «Нохчийн мотт». Халикова А. «Цен ведарш». Джунаидов А. «Белхи».

Дагахь Iамо:

Шайхиев А. «БIаьвнаш». Мамакаев М. «Гуьйре». Арсанукаев Ш. «Гуьйренан тIуьначу бешахь ду тийна...». Мамакаев А. «БIаьстенан йуьхь». Окуев Ш. «Тхи». Эдилов Х.-М. «Ло ду догIуш». Яшуркаев С. «Полларчийн вай дьла». Рашидов Ш. «ПаргIанаш». Ахмадов М. «Нохчийн хиш». Сулейманов А. «Кьонаха». Абдулаев Л. «Ненан мотт». Кусаев А. «Сан доттагIий».

Iаморан-методикин а, хаамийн-хьостанийн а кхачойар

Iаморан-методикин пособеш

1. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 1 класс. Грозный, 2023.
2. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 2 класс. 1 дакъа. Грозный, 2023.
3. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 2 класс. 2 дакъа. Грозный, 2023.
4. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 3 класс. 1 дакъа. Грозный, 2023.
5. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 3 класс. 2 дакъа. Грозный, 2023.
6. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 4 класс. 1 дакъа. Грозный, 2023.
7. Нохчийн литература. Белхан тептар. (Чеченская литература. Рабочая тетрадь). 4 класс. 2 дакъа. Грозный, 2023.
8. Берийн бошмашна а юьхьанцарчу классашна а лерийна хрестомати. (Хрестоматия для дошкольников и младших школьников). / Сост. Эдилов С.Э. Грозный, 2018.

Iилманан а, методикин а литература

1. Арсанукаев А.М. Шкоlexь исбаьхьаллин произведени таллар (Анализ художественного произведения в школе). – Грозный, 2018.
2. Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а (Новые технологии в обучении чеченскому языку). – Грозный, 2018.
3. Айдамирова М.А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный, 2018.
4. Арсанукаев А. Нохчийн литература хьехаран методика (Методика преподавания чеченской литературы). – Грозный, 1987. – 188 с.
5. Джамбеков О.А. Устное народное творчество. Учебное

пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2018.

6. Джамбеков О.А. Устное народное творчество чеченского народа. Учебное пособие для учащихся школ и студентов. – Грозный, 2017.

7. Эдилов С.Э. Дагалецабийн денош а, суьйренаш а (Памятные дни и вечера). Сценарии школьных праздников, викторин, конкурсов, вечеров. – Грозный, 2018.

8. Абдулкадырова Р.А. Картинный чеченско-русско-английский словарь для начальной школы. – 110 с.

9. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. (Чеченско-русский словарь). – М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.

Хаамийн-хьостанийн а кхачойар

1. Нохчийн электронан ишкол // URL: www.desharkho.ru

2. Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн дошам. // URL: ps95.ru/dlkdosham/

3. www.urok95.ru.

